

Het linkse revolutionaire geweld en het contrarevolutionaire tegengeweld in Spanje en Italië tussen 1909 – 1923

*Een vergelijkend onderzoek naar de rol van revolutionaire en
veranderingsgezinde groeperingen in Spanje en Italië en de rol van hun
conservatieve en reactionaire tegenstrevers*

Masterscriptie: Politiek en maatschappij in historisch perspectief

Specialisatie: De geschiedenis van Spanje en Italië van 1700 - 2000

Studiejaar: 2020 – 2021

Begeleider: Jessica Dijkman

Student: Hans van Loon

Studentennummer: 3700097

hanslucasvanloon@gmail.com

Aantal woorden: 22.000

EXCERPT

Spanje kreeg na de Eerste Wereldoorlog te maken met een revolutionaire periode die duurde van 1918 tot en met 1920, namelijk *El Trienio Bolchevique*. Ook in Italië vond in de jaren 1919 – 1920 een soortgelijke revolutie plaats onder de naam *Il Biennio Rosso*. Beide revoluties mislukten. Deze parallelliteit tussen beide landen heeft slechts enkele jaren bestaan. Daarna vervolgde elk land wederom zijn eigen historische pad. In dit onderzoek worden beide gebeurtenissen voor wat het initiëren, begeleiden en afronden van een revolutietraject betreft, met elkaar vergeleken. Vanaf 1860 tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog wordt het ontstaan van een revolutionair klimaat in beide landen bekeken. Ook wordt in beide landen na de Eerste Wereldoorlog gezien hoe revolutionairen gebruik maken van het bestaande revolutionaire klimaat om de grote massa in beweging te zetten en te leiden ten bate van hun doelstellingen en hoe deze activiteiten vervolgens afliepen. Daarbij komen gedurende het procesmatige verloop voor wat beide landen betreft verschillen aan het licht inzake de aangehangen ideologieën, de onderlinge solidariteit, de landelijke massaliteit, de intensiteit en de gewelddadigheid van al die gebeurtenissen. De afloop in beide landen was echter hetzelfde want de revoluties mislukten ondanks de bezieling: er was gebrek aan realiteitsbesef in het ene land en gebrek aan doorzettingsvermogen in het andere land.

INHOUDSOPGAVE

	VOORWOORD	5
	INLEIDING	7
I.	DE SLEUTEL TOT EEN SUCCESVOLLE REVOLUTIE	12
I.1.	<i>Hoe omwentelingen tot stand komen</i>	13
I.2.	<i>De variabelen in het analysemodel</i>	17
II.	DE RUSTELOZE 19 ^e EEUW IN SPANJE EN ITALIË	20
II.1.	<i>Het oproer kraait: Semana Tragico en Settimana Rosso</i>	20
II.2.	<i>De Strijd op leven en dood van centralistisch Spanje</i>	22
II.3.	<i>De postnatale problemen van de Italiaanse eenheidsstaat</i>	27
II.4.	<i>Resumé relationele ontwikkelingen in Spanje en Italië</i>	33
III.	DE REVOLTE VAN 1918 – 1920: EL TRIENIO BOLCHEVIQUE	37
III.1.	<i>De valse hoop van de neutrale tafelschuimer</i>	38
III.2.	<i>Een hartstochtelijke aanzet tot revolutie</i>	39
III.3.	<i>De genadeslag voor het mythische Utopia</i>	45
III.4.	<i>Resumé mobilisatie en leiderschap in Spanje</i>	47

IV.	DE REBELLIE VAN 1919 – 1920: IL BIENNIO ROSSO	49
IV.1.	<i>De begeerde buit van de gemankeerde overwinnaar</i>	49
IV.2.	<i>Een gepassioneerde start van de revolutie</i>	50
IV.3.	<i>Het gedroomde morgenrood gesmoord</i>	55
IV.4.	<i>Resumé mobilisatie en leiderschap Italië</i>	58
	EINDCONCLUSIE	62
	BIJLAGE I: ANALYSEMODEL	68
	BIJLAGE II: LIJST MET AFKORTINGEN EN BEGRIPPEN	69
	LITERATUURLIJST	72

VOORWOORD

In 1976 heb ik met mijn zus Anna de film *'Novecento'* van Bernardo Bertolucci bezocht. De film verbeeldde de linkse protesten van arbeiders en boeren in Italië in de jaren 1900 – 1945. Een deel van de film betrof de revolutionaire jaren 1919 – 1920 die bekend staan onder de naam *'Il Biennio Rosso'*.¹ Juist die twee jaren trokken mij erg aan. Feitelijk werd het verzet van de arbeiders ludiek verbeeld. Dat bleek achteraf een vertekend beeld te zijn. De film is gemaakt in de jaren '70 van de vorige eeuw toen protesten en 'sit-ins' vredig werden ingezet. De film is eerder een weerspiegeling van die tijd.²

Vanaf dat moment was ik benieuwd hoe het zat met andere Zuid-Europese landen. Voor zover ik kon nagaan, had ook Spanje een reputatie op het gebied van links verzet. De *'Spaanse Burgeroorlog'* van 1936 – 1939 is daar een bekend voorbeeld van. Het geweld van dat conflict stond in contrast met het beeld van *Il Biennio Rosso*. Tijdens de laatste cursus van de master 'Politiek en Maatschappij in historisch perspectief', kwam ik op het idee om een soortgelijke gebeurtenis in Spanje, *'El Trienio Bolchevique'*, die zich in de jaren van 1918 - 1920 afspeelde, naast die van Italië te leggen om ze te vergelijken. Het toeval wilde dat gedurende mijn onderzoekingen in 2020 op Netflix zowaar een Spaanse film verscheen onder de titel *'La sombra de la rey'*.³ Dat kwam mooi uit. De film gaf een sfeerbeeld van het Barcelona van 1921. Het betrof de naweeën van *El Trienio Bolchevique*. De realiteit van het leven in het Barcelona van toen wordt in de film ongelooflijk rauw gepresenteerd. De sfeer is totaal anders dan die van *Novecento*. Het lijkt of die periode in Spanje gewelddadiger was dan die in Italië. Zou deze film beïnvloed zijn door het huidige tijdperk met terreurdaden?

Hoe dan ook, ik heb genoten van de literatuur die ik met betrekking tot beide onderwerpen heb gelezen. Het Spaanse vuur en de Italiaanse passie waarmee achtergestelde groeperingen en idealisten vochten voor een rechtvaardigere maatschappij, vond ik inspirerend, indrukwekkend, onthutsend en vreesaanjagend. Ondanks deze gemengde gevoelens kreeg ik door dit onderzoek meer zicht op de kantelingen in de huidige politiek wereldwijd. Ik kreeg een hernieuwd inzicht in de werkelijke tegenstellingen tussen groeperingen in de maatschappij van nu en de belemmeringen die het zicht daarop wegnemen.

---

¹ *Novecento*, DVD, regie B. Bertolucci, Lumière Home Entertainment, gerestaureerde versie 2012.

² H. van Loon, 'Afrekening met een mythe? Een analyse in de 21e eeuw van de authenticiteit van de film *Novecento* uit de ideologische 20e eeuw', bachelorscriptie Geschiedenis (Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht 2015) 36.

³ *La sombra de la rey*, regie D. de la Torre Netflix 2018.

In deze tijd, waarin openlijk gesproken wordt over uitsluiting van groepen, wordt vaak gerefereerd aan de gevolgen van declassering, van racisme en van het Nazisme. Er gaat, en zeker niet ten onrechte, een vinger omhoog naar bewegingen die te ver gaan in de litanie van vreemdelingenhaat. Maar juist deze mensen, die menen het morele gelijk aan hun kant te hebben, zijn zich niet bewust van het feit dat ze om de hete brij heen draaien en zich daardoor feitelijk afwenden van het werkelijke probleem. Want ondanks de huidige welvaart gelden nog steeds de woorden uit de ‘Dreigoschenoper’ van Berthold Brecht: *‘Erst kommt das Fressen, dan kommt die Moral’*. De meeste linkse partijen zijn dit basisprincipe, en daarmee hun natuurlijke achterban, volkomen vergeten. Het gevolg: extreem rechts loopt weg met de essentie van wat linkse politiek is en de moralisten hebben het nakijken. Tegenwoordig wordt gesproken over macht en tegenmacht. Maar wie vertegenwoordigt wat? Zijn de moralisten van tegenmacht naar macht verschoven? Is uiterst rechts de nieuwe tegenmacht?

Het tot stand komen van het onderzoek naar de roerige ‘rode’ jaren in Spanje en Italië duurde lang. Het werd gehinderd door gezondheidsproblemen en persoonlijke beslommingen. Gelukkig werd ik op de been gehouden door mensen die mij lief hebben. Mijn dank geldt vooral voor Joke, mijn levensgezellin, maar ook voor onze kinderen die met advies en geduld steun hebben gegeven. En natuurlijk onze kleinkinderen die gelukkig nog geen benul hebben van het onderhavige onderwerp. Mijn broer Henk dank ik voor de ondersteuning en het gezellige geklets over alles waar ons hart van overloopt, en dat is veel.

Mijn bachelor-scriptie had ik onder meer opgedragen aan de rebelse scholieren van de lagere school Sint-Joseph in de wijk Broekhoven II in Tilburg en in het bijzonder aan mijn overleden zus Letty. Ze waakte er tot op haar sterfbed voor dat ik die scriptie toch vooral zou afmaken. Om deze ‘traditie van opdragen’ te behouden, draag ik deze scriptie op aan mijn overleden vader Frans. Hij is in mijn kring de enige die uit ervaring weet wat partijkiezen betekent en welke gevaren een dergelijke keuze met zich mee brengt. Daarmee passeer echter ik mijn moeder, Resi. En dat kan echt niet. Ze is geboren in 1919. Een bijzonder hectisch jaar waarin zich veel afspeelde rondom Nederland zoals de revoltes in Spanje en Italië, de Spartakisten-opstand in Duitsland, de burgeroorlog in Rusland, de revolutie in Hongarije en de vrijheidsstrijd van Ierland. Ze is nog steeds onder ons en bijzonder vitaal. Daarom draag ik deze masterscriptie op aan mijn ouders Frans & Resi.

INLEIDING

Spanje kreeg na de Eerste Wereldoorlog te maken met een turbulente periode die duurde van 1918 tot en met 1920 die met de suggestieve naam *El Trienio Bolchevique* geboekstaafd werd. In de historiografie wordt aan deze mislukte rode revolutie, evenals aan de gelukke staatsgreep van Primo di Rivera die erop volgde, zelden aandacht besteed. Pas recentelijk is er een verfilming gemaakt over de naweeën van *El Trienio Bolchevique*, '*La sombra de la rey*', van Dani de la Torre. In Italië vond in de jaren 1919 – 1920 een soortgelijke revolutie plaats die te boek staat onder de naam *Il Biennio Rosso*. Ook deze revolutie mislukte. In de historiografie wordt aan deze revolutie wèl volop aandacht besteed. Dat komt omdat ze plaatsvond aan de vooravond van de fascistische machtsgreep door Benito Mussolini. Deze gebeurtenis is mede bepalend voor de toekomst van Europa in de jaren daarna. Vanwege dat feit werd die periode een halve eeuw geleden verbeeld door *Bernardo Bertolucci* in de film '*Novecento*'. Beide films hebben een andere sfeer. Ondanks dat blijft onbetwistbaar dat in beide landen een parallelliteit waarneembaar is: het waren 'rode' revoluties, ze mislukten faliekant en ze hadden een 'bruine' kentering. Deze parallelliteit wordt in de Europese historiografie amper belicht. Een onderzoek naar de overeenkomsten en de verschillen is daarom evident.

Het gebrek aan belangstelling voor *El Trienio Bolchevique* kan verklaard worden uit het feit dat integraal georiënteerde historici een beperkte blik op Europa hadden. In zijn essay *Europäische Geschichte aus westeuropäischer Sicht* poneert Hartmut Kaelble dat er in Europa tot 1989 een barrière bestond omdat Europa tot dat jaar was opgesplitst in twee vijandige ideologische blokken. Dat beperkte het denken over de geschiedenis tot het zogenaamde *Kerneuropa*. Door de val van de Berlijnse Muur en de daaropvolgende democratische revoluties verdween deze kortzichtigheid.⁴ In Europa wordt nu van noord tot zuid, vanuit een westelijk en een oostelijk perspectief bekeken.⁵ Deze contextuele verandering resulteerde in de Duitse reeks *Europäische Geschichte im 20. Jahrhundert*. Hierin vergelijken historici de ontwikkelingen in delen van Europa aan de hand van dominante thema's vanaf 1900 tot aan de val van de muur.⁶ Dit was de gelegenheid om aandacht te besteden aan *El Trienio Bolchevique*. Helaas wordt deze Spaanse aangelegenheid in die publicatie summier belicht. Blijkbaar is er een tweede blokkade.

⁴ H. Kaelble, 'Europäische Geschichte aus westeuropäischer Sicht?', *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien* (Göttingen 2010) 105 – 116.

⁵ Kaelble, 'Europäische Geschichte aus westeuropäischer Sicht?', 107 – 109.

⁶ W.L., Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert* (München 2010) 7-10.

Die komt voort uit de gerichtheid van niet-Spaanse historici op de *Reconquista* van *Al Andalus* en de ontdekking en verovering van Zuid- en Midden-Amerika. Naar het idee van veel historici stond Spanje eeuwenlang met zijn rug naar zijn buurlanden die achter de Pyreneeën liggen. Verder was de aandacht van Spanje, vanuit een strategisch belang, gericht op het zuidelijke deel van het Italiaanse schiereiland. Dat was de buffer tegen zijn ervvijand in het oosten, het Ottomaanse Rijk. Bezien vanuit een integraal Europees perspectief was deze historie minder verbonden met de rest van Europa. Deze trend zette zich voort: de vroegtijdige teloorgang van het Spaans-Amerikaanse imperium was exemplarisch en stond los van de historie van Europese dekolonisatie na 1945. Dat gold ook – met uitzondering van die beruchte Spaanse Burgeroorlog – voor de drie andere, daaraan voorafgaande, burgeroorlogen binnen honderd jaar.⁷ Spanjes neutraliteit tijdens beide wereldoorlogen droeg daar eveneens aan bij. Het land identificeerde zich niet met Europa. Een heroriëntatie hierop kwam pas op gang na het verlies van Cuba in 1898.⁸ De aansluiting bij Europa vond de facto pas plaats in de jaren na de dood van generaal Franco in 1975. Tot die tijd hield het integraal denken over de Europese geschiedenis bij de Pyreneeën op.⁹ Karl Marx beaamde deze opvatting lang geleden impliciet: hij meende dat door deze bijzondere historie Spanje economisch en psychologisch anders in elkaar stak dan de rest van Noordwest-Europa.¹⁰ Men zou kunnen veronderstellen dat het mislukken van deze revolutie in de jaren 1918 – 1920 uit deze afwijkende geschiedenis te verklaren is.

Italië heeft een andere historische achtergrond dan Spanje. Het Italiaanse verleden was wel innig verbonden met de rest van Europa. Het stond in het teken van staatkundige versnippering, de bloeiende handel op de Levant, concurrerende republieken en vorstendommen, de Renaissance en de *Risorgimento*. Ondanks dit verschil met Spanje is er zowel voor als net na de Eerste Wereldoorlog in een kort tijdbestek een parallelliteit met Spanje waarneembaar.

De intentie van dit onderzoek is om te analyseren hoe en waarom de ‘rode’ revoluties in beide landen mislukten en waarom de ‘bruine’ contrarevoluties juist wel slaagden. Het uiteindelijke oogmerk is om de gebeurtenissen in Spanje op een adequate wijze te betrekken

---

⁷ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 13.

⁸ G. Brenan, *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Civil War* (Cambridge 1974) 18.

⁹ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 13.

¹⁰ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, IX.

bij de Europese geschiedenis. Dat kan door *El Trienio Bolchevique* met behulp van een analysemodel af te zetten tegen de Italiaanse *Il Biennio Rosso*.

In zijn essay *'Toward A Fourth Generation of Revolutionary Theory'* uit 2001 geeft Goldstone hiervoor een bruikbaar verklarend model. Hij definieerde welke processen doorslaggevend zijn om een revolutie te ontketenen en om deze succesvol af te ronden. Goldstone koppelde deze los van achterstandsposities van bevolkingsgroepen en van de vraag of een land een oorlog verloren heeft.¹¹ Deze processen worden met behulp van zijn theorieën aanschouwelijk. Drie elementen bepalen of een revolutie of een contrarevolutie al dan niet zal slagen. Als eerste bepaalt de kwaliteit van de verhouding tussen bestuurders en bestuurden de ruimte voor het ontstaan van een revolutie. Het tweede element is de wijze waarop revolutionairen overgaan tot het activeren van volksmassa's. Tot slot is het leiden van de volksmassa's essentieel voor een succesvolle revolutie. In hoofdstuk I worden deze drie elementen uitgebreid uitgelegd.

Om beide gebeurtenissen te vergelijken worden die drie doorslaggevende elementen naast elkaar gelegd met behulp van de *'Comparative-Historical Methods'* van Matthew Lange. De onderzoeksmethodiek is een combinatie van *within-case method*, in de vorm van *proces tracing* om oorzakelijke processen en mechanismen op te sporen. Deze aanpak wordt gecombineerd met een *Millian comparison*. Daarin worden de revolutionaire actoren en taferelen in Spanje met die van Italië vergeleken. Dat levert inzicht in de diversiteit van de processen en mechanismen die er hebben gespeeld bij de aanvang, de strijd zelf en de afloop daarvan.¹² Voor beide landen wordt helder hoe mechanismen in gang gezet worden en hoe de ontwikkelingen die daaruit volgen, zich doorzetten of gedwongen werden om een andere richting te kiezen.¹³ In hoofdstuk I wordt nader ingegaan op deze methodiek.

Primaire bronnen worden niet gebruikt daar men dan zowel het Spaans als het Italiaans dient te beheersen. Deze exercitie beperkt zich noodgedwongen tot secundaire bronnen in de vorm van wetenschappelijke literatuur in het Engels, Duits en Nederlands. Wel zal een enkele Spaans- en Italiaanstalige publicatie worden gebruikt. De kernliteratuur omvat vier titels. Twee van deze werken zijn verschenen naar aanleiding van het essay van Hartmut Kaelbe, te

---

¹¹ J.A., Goldstone, 'Toward a fourth generation of Revolutionary Theory', *Annual Review of Political Theory* 4 (2001) 139 – 187, 146.

¹² M. Lange, *Comparative-Historical Methods* (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington 2013) 47 – 50.

¹³ Lange, *Comparative-Historical Methods*, 40 – 41.

weten *Geschichte Spaniens in 20. Jahrhundert* van W.L. Bernecker¹⁴ en *Geschichte Italiens in 20. Jahrhundert* van H. Woller.¹⁵ Daarnaast is gebruik gemaakt van twee andere boeken: *The Force of Destiny* van Chr. Duggan,¹⁶ en *Spain in the Liberal Age* van Ch.J. Esdaile.¹⁷ Het zijn werken die gebruikt werden bij de cursus ‘Geschiedenis van Spanje en Italië 1700 – 2000’ als sluitstuk van de master ‘Politiek en Maatschappij in historisch perspectief’. Deze boekwerken leveren additionele titels op.¹⁸ De genoemde films zijn bekeken vanwege de metaforische weergave van de fysionomie van het geweld.¹⁹

In verband met de opmerkingen in het voorwoord aangaande de film *Il Biennio Rosso* en het veronderstelde vertekende beeld van de film *Novecento*²⁰ versus de gepostuleerde rauwheid van de film *La sombra de la rey*²¹ betreffende *El Trienio Bolchevique* het volgende: ondanks de verschillen tussen beide films is evident dat de revolutionaire periodes in beide landen gelijkaardige trekken hadden. Het onderscheid tussen de landen bij aanvang van de revolutie zat in het feit dat Spanje tijdens de Eerste Wereldoorlog financieel profijt had van haar neutrale status. Italië deed wel mee en behoorde tot de overwinnaars met vooruitzicht op gebiedsuitbreidingen. Beide uitgangspunten staan in contrast met het naoorlogse revolutionaire klimaat in die landen.

Dit onderzoek is bedoeld om de mislukte revoluties en de daaropvolgende geslaagde contrarevoluties in beide landen te analyseren om ze op een adequate wijze in de Europese geschiedenis te integreren. De uitkomsten worden op basis van de besproken onderzoeks-aanpak, aangereikt in een narratief, dat aanvangt met de voorliggende inleiding. Vervolgens worden in hoofdstuk I, ‘De sleutel tot een succesvolle revolutie’, de theorieën van Goldstone en Lange behandeld. Hoofdstuk II, ‘De rusteloze 19^e eeuw in Spanje en Italië’ beschrijft de onrustige politieke en sociale historie van beide landen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Centraal staan de verhoudingen tussen de regering en de bevolking, gevolgd door een tussentijdse conclusie. De hoofdstukken III en IV, ‘De revolutie van 1918 – 1920: El Trienio Bolchevique’ en ‘De rebellie van 1919 – 1920’: Il Biennio Rosso’ gaan dieper in op het mobiliseren van de massa’s in de beide landen, hoe men trachtte de massa te

¹⁴ W.L. Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert* (München 2010).

¹⁵ H. Woller, *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert* (München 2010).

¹⁶ Chr. Duggan, *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796* (Londen 2008).

¹⁷ Ch.J. Esdaile, *Spain in the Liberal Age. From Constitution to Civil War, 1808 – 1939* (Malden, Mass. 2000).

¹⁸ Lange, *Comparative-Historical Methods*, 43.

¹⁹ W. Hesling, ‘The past as History: The Narrative Structure of historical Films’, *European Journal of Cultural Studies* 4 (2001) 2, 189 – 205, 190.

²⁰ *Novecento*, DVD, regie B. Bertolucci, Lumière Home Entertainment, gerestaureerde versie 2012.

²¹ *La sombra de la rey*, regie D. de la Torre Netflix 2018.

leiden naar het revolutionaire einddoel en hoe dat uiteindelijk mislukte. Beide worden afgesloten met een tussentijdse conclusie. In de 'Eindconclusie' worden de verschillen tussen beide landen samengevat en verklaard, gevolgd door een eindoordeel.

HOOFDSTUK I

DE SLEUTEL TOT EEN SUCCESVOLLE REVOLUTIE

De mensheid heeft altijd al beseft dat geweld een wordingsaspect is van een nieuw begin: *Cain* sloeg *Abel* dood en *Romulus* deed hetzelfde met *Remus*. Beide gebeurtenissen markeerden de geboorte van een nieuw heroïsch begin.²² Ongeveer twee millennia later haakte Friedrich Nietzsche hierop in. Volgens hem was geweld: “(...) een cultuur-scheppende kracht”.²³ Friedrich Engels sloot hierop aan. Hij zei: “Geweld is de motor van de economische ontwikkeling”. Karl Marx bracht geweld in verband met een revolutie “(...) die de vroedvrouw is van iedere oude maatschappij, die zwanger is van de nieuwe”.²⁴ Marx en Engels legden het verband tussen de *Verelendung* van het proletariaat en revolutie: onvrede voortkomend uit uitbuiting en achterstelling kan de voorwaarde scheppen van een revolutie die ruim baan maakt voor een nieuw maatschappij.

De *Amerikaanse Revolutie* van 1776 was een voorbeeld van een nieuwe maatschappij. Ze stond in het teken van de vrijheid en de *Trias Politica*. De *Franse Revolutie* van 1789 gaf de term ‘revolutie’ een gewelddadige connotatie. De terreur van Maximilien Robespierre was daar debet aan: hij wilde de revolutie veilig stellen.²⁵ Deze revolutie was het begin van de dominantie van de burgerij en de *Trias Politica* in West-Europa. De *Russische Revolutie* van 1917 riep schrikbeelden op vanwege de ongekende herverdeling van bezit en productiemiddelen.²⁶ Al deze geslaagde revoluties staan in relatie met groeperingen die zich achtergesteld voelden. Door het succes van deze revoluties lijkt het alsof elke achterstandspositie vanzelf zal uitmonden in een succesvolle revolutie, maar daar is meer voor nodig.

Theda Skocpol was een wetenschapper die revoluties in een theoretisch kader plaatste, en wel vanuit een marxistisch perspectief: het klassenconflict stond centraal.²⁷ Dat was logisch, want vanaf de stichting van de ‘*Eerste Internationale*’ in 1864 tot aan de jaren ’70 van de twintigste eeuw, stond revolutie in het teken van de *Verelendung* van het proletariaat.

²² H. Arendt, *On revolution* (New York 2006) 10.

²³ J. Pekelder en J. F. Botermans, *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005) 21,

²⁴ H. Arendt, *On Violence* (New York 1970) 9.

²⁵ Goldstone, *Toward a fourth generation*, 142.

²⁶ T. Skocpol, *States and Social Revolution: a Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge University Press 1979) 33.

²⁷ Goldstone, *Towards a fourth Generation*, 140.

Jean-Pierre Proudhon stelde in zijn boek *'Qu'est-ce que la propriété?'* dat bezit diefstal was. Hiermee betrok hij de hele sociale kwestie bij het fenomeen revolutie als middel voor een herverdeling van bezit.²⁸ Marx zei hetzelfde in zijn *Communistisch Manifest* en *Das Kapital*.²⁹ Ruim honderd jaar later koppelde Jeffrey Paige revolutie aan dagloners, landarbeiders en arme boeren. Ze zouden ontvankelijker zijn voor anarchistische en revolutionair-socialistische opvattingen, dan het industrieproletariaat, want ze hebben niets te verliezen.³⁰ Revoluties zouden juist daar hun oorsprong vinden. De wetenschapper James C. Davis reageerde hierop dat de oorzaken van een revolutie gezocht moesten worden in de 'relatieve achterstand' van een land in zijn geheel.³¹ Dat dekt meer oorzaken van een revolutie. Toch passen niet alle revoluties in dit raamwerk. Revoluties met een nationalistisch, religieus, etnisch of anticommunistisch motief, hebben andere gronden dan alleen een achterstandspositie. Dit geldt voor de revoluties in de Arabische wereld tussen de jaren 1952 – 1969, in Iran in 1978, voormalig Joegoslavië of Oost-Europa na de val van de muur in 1989.³²

I.1. Hoe omwentelingen tot stand komen

Jack A. Goldstone twijfelde aan de stelligheid van het op de voorgrond plaatsen van een achterstandspositie als oorzaak van een geslaagde revolutie. In zijn onderzoekingen laat hij zien dat het op klasse gebaseerde concept van Skocpol en anderen correct, maar te nauw begrensd is.³³ Volgens Goldstone zijn er elementen die van fundamenteel belang zijn om een revolutie of een contrarevolutie te laten floreren.³⁴ Het eerste betreft de verhoudingen tussen de staat en de bevolking. Het tweede element heeft betrekking op het in beweging zetten van volksmassa's die veranderingen willen. Het laatste is het beheersen van de losgekomen krachten en het richten van die krachten op het einddoel. Het eerste element, de onderlinge verhoudingen, gaat over de kwaliteit van de connectie tussen de staat en het volk. Die moet goed zijn om de stabiliteit in het land te handhaven want anders verdwijnt deze. Een sprekend voorbeeld was de onmachtige elite in Rusland in 1917. Ze bleek niet in staat de tsaar van

---

²⁸ Arendt, *On Revolution*, 14 – 15.

²⁹ Skocpol, *States and Social Revolution*, 33.

³⁰ J. Paige, *Agrarian Revolution. Social Movement and Export Agriculture in the Underdeveloped World* (New York, Londen 1975) 272.

³¹ J.C. Davis, 'Towards a theory of revolution', *American Sociological Review* 27 (1962) 1, 5 – 19.

³² Goldstone, *Towards a fourth generation*, 143 – 144.

³³ *Ibidem*, 141 – 142.

³⁴ D.S. Meyer en S. Staggenborg, 'Movements, counter movements, and the structure of political opportunity', *American Journal of Sociology* 101 (1996) 1628 – 1693.

rampzalige acties af te houden. De relatie tussen de Russische elite en de tsaar was slecht. De laatste luisterde niet naar zijn eigen militairen. Hij verordonneerde in 1917 risicovolle militaire tactieken tegen de geoliede Duitse oorlogsmachine. Het bleek een misrekening. De coalitie tussen het volk, de elite en het regime verbrokkelde. Het gevolg was de Februari Revolutie van 1917. Een ander voorbeeld is China, waar de boeren onder controle stonden van de landadel. Hun relatie met de nationalistische elite was beroerd. Zodra de boeren een coalitie vormden met de Communistische Partij van China en zij door die partij in het geheim werden georganiseerd, werd ze de doorslaggevende factor in de Communistische Revolutie van 1949. Slechte relaties tussen een volk en staatsdienaren dragen bij aan het verliezen van de macht.³⁵

Slechte relaties tussen een staat en het volk zijn niet onmiddellijk zichtbaar. Ze kunnen verdoezeld worden door een patronagesysteem. De staat helpt het volk, informeel, met een vorm van inkomsten, waardoor het tevreden blijft. Zodra er economische problemen opduiken, waardoor er gebrek aan financiën is om dat systeem te onderhouden, wordt de ware kwaliteit van de relatie zichtbaar. Als die slecht is, loopt het regime het gevaar om omvergeworpen te worden.³⁶ Een directe aanleiding voor de omverwerping is een verloren oorlog. Die uitkomst levert materiële en immateriële schade op, die niet vergoed wordt door materiële compensatie. Een aanhoudende bevolkingsgroei, die niet in de pas loopt met economische groei en het beperkte aanbod van woonruimte, kan net zo goed de beroerde aard van de relatie bloot leggen. Als ook de situatie voor bepaalde delen van de elite verslechtert, keren ook zij zich tegen het regime. Het verbond tussen staat en volk vertoont dan barsten. Dat kan een aanleiding zijn tot coalitievorming en de wens om een constructieve relatie op te bouwen met opposanten en andere sociale klassen.³⁷

Het tweede element is het in beweging brengen van volksmassa's. Er zijn twee vormen: een *conventionele mobilisatie* en een *informele mobilisatie*. De *conventionele mobilisatie* zet coherente beroepsgroepen zoals boeren of handwerkslieden in beweging zodra hun belang in het geding is door economische misère.³⁸ Ze komen als beroepsgroep in opstand omdat de ellende hen als collectief treft. De *informele mobilisatie* zet hetzelfde in gang, maar via netwerken van vriendschapskringen, verenigingen of buurtgemeenschappen. Ze organiseren zich op basis van hun informele contacten. Ze overstijgen hun eigen

³⁵ Goldstone, *Towards a fourth generation*, 146.

³⁶ Ibidem, 147 – 148.

³⁷ Ibidem, 149.

³⁸ Ibidem, 150.

beroepsgroep doordat die netwerken in elkaar grijpen. Beide vormen leiden tot het ontstaan van een pressiegroep. Dan is het zaak dat de grieven van deze belangengroepen onder één paraplu worden samengebracht om zo eensgezind eisen te stellen. Netwerken bieden de wegen waarlangs die grieven worden verzameld. De kwestie is om deze bezwaren weg te nemen. Doelen en belangen moeten daarom gekoppeld worden en vertaald worden in aansprekende strijdkreten om het volk te activeren. Een goede slagzin kan groeperingen aan elkaar binden. Het effect is nog groter als een deel van de elite hierin wil participeren. Men hoeft geen bewonderaar van Lenin te zijn om te erkennen dat hij het niet beter had kunnen doen met zijn slagzin *'brood, vrede en land'*.³⁹ Hiermee smeedde hij een coalitie tussen groeperingen met verschillende belangen, namelijk het stedelijke proletariaat, de soldaten aan het front en de armzalige boerenstand.⁴⁰ Met zijn leuzen traden de massa's als collectief op tegen de oorlog en het regime. Dat regime stortte in, want het had de steun van de eigen elite al eerder verloren.

Het laatste element is het beheersen en leiden van de massa naar het einddoel. Leiden en aanvoeren is onmisbaar in een revolutionair traject. De beweging staat of valt met krachtig leiden naar de gestelde doelen. Een ideologie helpt daarbij. Het biedt een aanlokkelijk perspectief. Ook een draaiboek met mogelijke stappen en acties die bruikbaar zijn in diverse situaties vergroot de kans van slagen. Dat daarna beloften niet waargemaakt worden, is een andere kwestie. Mensen gaan met behulp van dit soort aanknopingspunten afwegen hoe en waar hun belang het beste gediend is. In 1997 koppelde Margaret Levi de *rationele keuzetheorie* aan het mobiliseren van volksmassa's, als hulpmiddel om het gedrag van mensen in te schatten en te analyseren.⁴¹ Een keuze kan namelijk veranderen. Als een staat geweld gebruikt dat ingaat tegen de bestaande normen van redelijkheid, kunnen mensen die loyaal zijn aan de regering, hun steun intrekken. Dat geldt niet alleen voor het gewone volk, maar ook voor de elite. Om het regime te doen wankelen moet de massa geactiveerd worden. Daarbij speelt rationele keuzetheorie een doorslaggevende rol: men doet mee of men doet niet mee. Die keuze is gebaseerd op het veilig stellen van belangen, die bepaald worden door de positie waarin iemand verkeerd. De aantrekkelijkheid van een ideologie en een realistisch

---

³⁹ C. Merridale, *Lenin in de trein. De reis naar de revolutie*, vert. T. Dohmen, 1e dr. (Amsterdam 2016) 191.

⁴⁰ Merridale, *Lenin in de trein*, 151.

⁴¹ M. Levi, *Consent, Dissent, and Patriotism*, (Cambridge, New York, Melbourne 1997) 217 – 219.

draaiboek is eveneens belangrijk. Samen met een charismatisch uitgeoefend leiderschap kan het volk verleid worden om zich in te zetten voor iets nieuw.⁴²

Op grond van de bovengenoemde elementen heeft Goldstone de betekenis van wat een revolutie nu feitelijk is, herijkt: *‘Een revolutie is een poging om de politieke instituties te transformeren door de bestaande autoriteiten te ondermijnen met formele en informele massa-mobilisatie en niet-geïstitutionaliseerde acties ten faveure van een nieuwe politieke autoriteit’*.⁴³

Tot nu toe is gesproken over een situatie waarin veranderingen op sociaal en politiek gebied worden nagestreefd. De genoemde mechanismen spelen ook bij een contrarevolutie een rol.⁴⁴ De redenen voor een pro- of contra-mobilisatie zijn hetzelfde. Mensen binden zich aan leuzen zodra ze hun belang erin herkennen. Een leuze kan gekaapt worden door een tegenstander: de tegenstrevers nemen het leiderschap over van de oorspronkelijke opposenten.⁴⁵ Dat betekent een wending in de revolutie. De wetenschappers David S. Meyer, Suzanne Staggenborg en John. K. Glenn stellen alle drie dat de triomf in een revolutie sterk afhankelijk is van wie het gevecht om de supporters wint.⁴⁶

Volgens Goldstone moet nota genomen worden van de kracht manipulatie. Het beïnvloeden van de band tussen elite en volk is essentieel alvorens men de massa tot leven wekt. Dat dient samen te gebeuren met het aanbrengen van coherentie tussen doelen en belangen die groepen aan elkaar binden. Samen met een goed leiderschap kunnen dan de gewenste uitkomsten gerealiseerd worden.⁴⁷ Drie elementen uit de definitie van Goldstone moeten geactiveerd worden om een werkelijke revolutionaire atmosfeer teweeg te brengen. Ten eerste moet er de wens zijn om een regime te veranderen. Ten tweede moet de bereidheid tot mobilisatie aanwezig zijn. Als laatste sluiten gerichte massademonstraties en protesten, strategische stakingen of doelmatig geweld dit geforceerde veranderingsproces af.

---

⁴² Goldstone, *Towards a fourth generation*, 146 – 153.

⁴³ Ibidem, 142.

⁴⁴ Meyer en Staggenborg, ‘Movements, counter movements, and the structure of political opportunity’, 1628 - 1693.

⁴⁵ J. Daimond, *Omwentelingen. Hoe staten omgaan met crisis en verandering*, vert. R. Neugarten, 1e dr. (Amsterdam 2019) 156 – 159.

⁴⁶ Meyer en Staggenborg, ‘Movements, counter movements, and the structure of political opportunity’ ; J.K. Glenn, ‘Competitions challengers and contested outcomes to state breakdown: The Velvet Revolution in Czechoslovakia’ *Social Forces*, 70 (1999) 1, 187 – 212.

⁴⁷ Goldstone, *Towards a fourth generation*, 143.

1.2. De variabelen in het analysemodel

Dit onderzoek is gericht op hoe en waarom *El Trienio Bolchevique* in Spanje en *Il Biennio Rosso* in Italië mislukten. Het verloop van de mislukte revoluties wordt geschetst aan de hand van de rollen van de revolutionairen en de machthebbers, alsmede de processen en de dynamiek van de rebellie en de fysionomie van het gebruikte geweld in beide landen. Onderzocht wordt of het slagen of het mislukken van een revolutie herleid kan worden tot de door Goldstone genoemde drie elementen. In dit onderzoek zijn deze elementen vanwege de hanteerbaarheid gecomprimeerd tot de volgende drie containerbegrippen: *relatie*, *mobilisatie* en *leiderschap*, die vanaf nu worden aangeduid met het begrip ‘dimensie’. Deze drie dimensies bestaan elk uit een cluster van verschijnselen, die hier verder als ‘variabelen’ worden aangeduid. Vooraleer ingegaan wordt op de drie dimensies en de eraan onderhorige variabelen, zal telkens eerst aandacht besteed worden aan de *relatie tussen staat en volk*, omdat daarbinnen de voedingsbodem gekweekt wordt voor een revolutionair klimaat.

De eerste variabele binnen de dimensie *relatie* is een *werkbare onderlinge relatie*: het betreft de wederkerige relaties bij de ‘tegenmacht’ ofwel de groep revolutionairen en veranderingsgezinde partijen onderling. Ze worden vanaf nu de ‘oppositie’ genoemd. Hetzelfde geldt voor de ‘macht’: de staatsdienaren en haar conservatieve en reactionaire aanhang die vanaf hier onder de noemer ‘behoudende krachten’ vallen. De tweede en derde variabele zijn *coalitievorming* en *verandering in coalitie*. Een coalitie reikt verder dan alleen een onderlinge verstandhouding. Het is een afspraak op basis van gemeenschappelijke belangen en doelen. Coalities kunnen gaande het traject om strategische redenen veranderen. Onder de dimensie *mobilisatie* valt allereerst de variabele *netwerken binnen gemeenschappen*. Het betreft hier informele en formele relaties binnen sociale klassen, zoals beroepsgroepen, buurtbewoners, verenigingen, vakbonden en dergelijke. De volgende variabele is *koppeling van doelen en belangen*. Deze is bedoeld om de groeperingen aan concrete, gelijkaardige belangen te binden. Deze belangen moeten omgezet worden in een afgemeten retoriek die diverse sociale klassen aanspreekt. Dat betreft de variabele *aansprekende leuzen*. De dimensie *leiderschap* bevat vier variabelen. Op de eerste plaats is hier de *kracht van leiderschap* doorslaggevend voor een succesvolle uitkomst. Een volksbeweging moet krachtig geleid worden door een persoon of een groep. De tweede variabele, *geordend leiden*, is hiermee direct verbonden. Een muitende meute moet in het gareel gehouden worden ter voorkoming van ontsporingen. Het doel moet in het oog worden gehouden. Dat moet aantrekkelijk en realiseerbaar zijn in de ogen van het volk. Het moet een toekomst beloven die in praktische

zin kan functioneren. Om de effectuering van dat doel reëel te maken, moet duidelijk zijn welke stappen genomen moeten worden. Daarom dienen er *een ideologie* en *een draaiboek* te zijn. Dat zijn de derde en de vierde variabele. Voor een overzicht van alle dimensies en variabelen wordt verwezen naar bijlage 1.

De analyse aan de hand van de drie dimensies en de ondergeschikte variabelen vindt plaats met behulp van een combinatie van twee methoden. Zoals in de inleiding reeds vermeld is wordt gebruik gemaakt van process tracing. Dit is een within-case method: een methode die aangewend wordt om binnen één casus oorzakelijke processen en de daaraan ten grondslag liggende mechanismen op te sporen. In dit onderzoek wordt process tracing gebruikt om voor zowel Spanje als Italië aanschouwelijk te maken hoe elk van de eerdergenoemde variabelen hebben bijgedragen aan het mislukken van de revoluties en het slagen van de contrarevoluties.⁴⁸ Om de gebeurtenissen in beide landen met elkaar te confronteren wordt deze aanpak gecombineerd met een Millian comparison. Dit is een vergelijkende methode waarbij voor een beperkt aantal casussen de samenhang tussen een aantal verklarende variabelen en de te expliciteren ontwikkeling schematisch in beeld wordt gebracht. Het oogmerk is om te achterhalen welke combinaties van variabelen leiden tot verschillende of juist tot de zelfde uitkomsten. In dit geval gaat het om het laatste: zowel in Spanje als in Italië mislukten de revoluties en zegenvierden de contrarevoluties. Via een Millian comparison wordt beter zichtbaar welke variabelen aan die identieke uitkomst hebben bijgedragen en welke verschillen er zijn in het procesmatige verloop van die revoluties.⁴⁹

Dit onderzoek richt zich op de revolutionaire jaren 1918 tot en met 1920 in beide landen. Voorafgaand hieraan hebben in die landen revoltes plaatsgevonden die het resultaat waren van een jarenlange opbouw van de dimensie *relatie tussen staat en volk*. Om praktische redenen is ervoor gekozen om de voorgeschiedenis vanaf 1860 tot aan het eerste decennium van de negentiende eeuw als eerste te analyseren. In die tijd ontwikkelden de verhoudingen zich in zowel de *relatie tussen staat en volk* als in de variabelen binnen de dimensie *relatie* bij de opposanten en behoudende krachten tot een climax met als resultaat de revoltes van 1909 in Spanje en 1914 in Italië. In de hoofdstukken daarna volgen de analyse van de ontwikkelingen binnen de dimensies *mobilisatie* en *leiderschap*. Binnen deze dimensies ontvouwen de revolutionaire ontwikkelingen zich na de Eerste Wereldoorlog in beide landen binnen twee jaren onstuimig.

---

⁴⁸ Lange, *Comparative-Historical Methods*, 47 – 50 .

⁴⁹ Ibidem, 95 – 99.

Het besproken analysemodel wordt in de komende hoofdstukken toegepast op de oppositie en haar aanhang alsmede op de behoudende krachten en hun volgelingen. Vanuit beide tegenpolen wordt het mislukken van de revoluties in Spanje en Italië gezien en beoordeeld. Blijken zal dat het mislukken van de omwenteling in Spanje andere gronden had dan die in Italië. Ook de kenmerkende verschillen in de rollen die gespeeld werden door alle betrokken groeperingen, de gebruikte tactieken en de fysionomie van het geweld worden zichtbaar.

HOOFDSTUK II

DE RUSTELOZE 19^e EEUW IN SPANJE EN ITALIË

In dit hoofdstuk worden de *relatie tussen staat en volk* en de variabelen binnen de dimensie *relatie* bij de opposanten en de behoudende krachten in Spanje en in Italië bestudeerd. De ontwikkeling binnen een relatie is een diachroon proces dat zich uitstrekt over vele decennia. Ze verankerden de maatschappelijke verhoudingen in beide landen stevig. In dit deel wordt zichtbaar hoe complex de verhoudingen waren en wat er kenmerkend aan was. De te onderzoeken periode betreft een vijftal decennia voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog. Als eerste wordt gekeken naar de kwaliteit van de *relatie tussen staat en volk*. Daarna vindt het behandelen plaats van de dimensie *relatie* binnen de oppositie en de behoudende krachten aan de hand van de variabelen *werkbare onderlinge relatie*, *coalitievorming* en *verandering in coalitie*. De andere dimensies, *mobilisatie* en *leiderschap*, worden in de naoorlogse context onderzocht in hoofdstukken III en IV. Die dimensies zijn nog inniger met elkaar verbonden. In dit hoofdstuk komen die twee dimensies wel zijdelings aan de orde.

II.1. Het oproer kraait: de Semana Trágico en de Settimana Rossa

De gebeurtenissen na de Eerste Wereldoorlog in Spanje en Italië hadden in beide landen een voorspel in de vorm van kortstondige, felle opstanden. Verderop in dit betoog wordt uiteengezet hoe die voedingsbodems waarop deze uitbarstingen konden gedijen werden gevormd. Eerst volgt een sfeerbeeld van deze geweldsuitbarstingen. Daarin komt de fysionomie van het geweld in beide landen naar voren. Daarna volgt een beschrijving van de relationele ontwikkelingen in die landen.

Spanje kende grote verschillen in cultuur en taal in de perifere regio's en die voedden de separatistische tendensen. Op het sociale vlak wrong de relatie tussen bezitters en armlastigen en dat uitte zich in revoltes. In Italië speelde een omgekeerd verschijnsel een rol: dat land worstelde met een unificatieproces. Dat leidde niet tot redelijke onderlinge verstandhoudingen. De politieke en sociale verschillen waren groot, evenals de verschillen in rijkdom. Dit mondde uit in oproeren. De homogeniteit van beide landen was matig.⁵⁰ In beide

---

⁵⁰ D. Berg-Schlosser, J. Mitchel, *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919 – 1939. Comparative Analyses* (Londen 2002) 322.

landen heerste onvrede over de gevoerde koloniale oorlogen in Noord-Afrika. Die oorlogen gingen ten koste van beider staatskassen en de levens van jongemannen. Dat leverde in elk land revoltes op die een voorbode waren van wat beide landen te wachten stond na de eerste Wereldoorlog. Deze gebeurtenissen zetten de verhoudingen verder op scherp en dat werkte door tot na de Eerste Wereldoorlog.

Barcelona, eind juli 1909. Duizenden huisvrouwen protesteren tegen de uitzending van reservisten, voornamelijk jonge vaders, naar de Rif. Tijdens het uitwuiwen van de mannen escaleert de protestbetoging als een donderslag bij heldere hemel. In een spiraal van woede, straatgevechten, brandende barricades en schietpartijen ontaardt de protestbeweging in een orgie van geweld.⁵¹ Een antiklerikale storm raast over de stad. Kerken en kloosters worden in brand gestoken. Grafzerken en sarcofagen van geestelijken worden geopend en de doodskisten worden als fruitkisten uitgesteld in de straten.⁵² De razernij verspreidt zich naar de omliggende steden van Barcelona en slaat over naar Valencia en omgeving. Het leger grijpt meedogenloos in en herstelt de orde ten koste van duizenden doden. Deze tragedie duurt een week en wordt daarom toepasselijk gemunt als *Semana Trágico*.⁵³

Ancona, half juni 1914. Arbeiders demonstreren tegen de oorlog in Libië. De *carabinieri* verliezen hun zelfbeheersing en ze schieten op de demonstranten. Er vallen drie doden. De protesten monden daarop uit in een oproer dat zich verder verspreidt via de provincies Romagna en Marche over andere delen van het land. Belastingregisters en enkele kerken worden in brand gestoken. Ook telegraaf- en telefoonkabels worden vernield en spoorwegstations bezet. Een algemene staking legt het land plat en hier en daar worden *vrijheidsbomen* geplant om aan te geven dat er andere tijden in aantocht zijn.⁵⁴ Gebarricadeerd Ancona met omgeving is zelfs even een ‘rode’ vrijstaat. Tenslotte zijn het vooral de particuliere knokploegen die een einde maken aan de revolte; er vallen honderden doden. Deze turbulente week gaat de geschiedenis in als de *Settimana Rossa*.⁵⁵

Tot zover twee impressies van de opstanden in beide landen. In het ene land lijkt het oproer chaotischer te verlopen dan in het andere. Ook de fysionomie van het geweld is anders. Beide tendensen lijken te worden voortgezet in de opstanden na de Eerste Wereldoorlog. In

---

⁵¹ G. Brenan, *The Spanish Labyrinth, An account of the Social and Political Backgrounds of the Civil War* (Cambridge 1974) 34.

⁵² Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 70; Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 216.

⁵³ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 216 – 217.

⁵⁴ J. van Osta, *Een geschiedenis van het modern Italië* (Amsterdam 2008) 154 – 155.

⁵⁵ Duggan, *The Force of Destiny*, 387.

het nu volgende onderzoek wordt gezocht naar de oorzaken van de opstanden en de verschillen daarin aan de hand van de dimensie *relatie*.

II.2. Strijd op leven en dood van centralistisch Spanje

Spanje had in de negentiende eeuw zijn Amerikaanse koloniën verloren en het land trachtte zich na dat verlies te herstellen. Separatistische tendensen, een stagnerende economie en een gebrek aan innovatie leidden tussen 1820 en 1923 tot 43 *pronunciamentos*, staatsgrepen, gepleegd door conservatieve of veranderingsgezinde militairen, om welk tij dan ook te keren.⁵⁶ Het gewone volk leefde in kleine gemeenschappen: op een *latifundia*, in een buurtschap, dorp of stadswijk. De armoede op de *latifundia* waren van een on-Europese dimensie. In de hitte werkten de dagloners zich gedurende de oogsttijd uit de naad voor een schrale vergoeding, om vervolgens te verhongeren in de werkeloze koude maanden daarna.⁵⁷ Naast opstanden was dit decor een inspiratiebron voor ideeën over hoe de maatschappij in te richten.⁵⁸ Diverse lagen in de bevolking omhelsden republikeinse, socialistische en anarchistische opvattingen. Het waren verwachtingsvolle ideologieën met kennelijk een bereikbare realiteit. De machtshebbers reageerden hierop, maar dan met opvattingen die gericht waren op het behoud van haar prerogatieven. Om de status quo te handhaven zetten zij in op patriottisme, militarisme en nationalisme.⁵⁹

Deze tegengestelde ontwikkelingen zorgden voor de ondermijning van instituties die het land groot hadden gemaakt, zoals de kerk, het leger en de monarchie. Dit maakte de weg vrij voor separatistische bewegingen in Catalonië, Baskenland en Andalusië.⁶⁰ De scheidslijn tussen de conservatieve elite en de arme loonafhankelijken kwam ongeveer overeen met het analfabetisme onder de bevolking, dat rond de 50% schommelde.⁶¹ Dat was funest voor de relatie tussen staat en delen van het volk.

---

⁵⁶ D. Mitchell, *De Spaanse burgeroorlog. Ooggetuigen spreken na de dood van Franco*, zonder vertaler, (Weesp 1986) 20.

⁵⁷ R. Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje, 1868 – 1939. Ideaal en werkelijkheid, continuïteit en verandering* (Soesterberg 2008) 48.

⁵⁸ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 14 – 18.

⁵⁹ *Ibidem*, 14.

⁶⁰ *Ibidem*, 18

⁶¹ *Ibidem*, 33.

In dit klimaat gedijde het anarchistische gedachtegoed van Pierre-Joseph Proudhon goed.⁶² Zijn Spaanse volgelingen meenden dat de kleine leefgemeenschappen uitstekend paste bij de anarchistische idee. Het uitgangspunt was dat de maatschappij een federatie van gemeenschappen per regio's zou moeten zijn, die harmonieus en op voet van gelijkheid met elkaar zouden samenwerken.⁶³ Het idee sprak de *campesinos* in Andalusië aan. Zij behoorden tot de eerste volgelingen. Velen van hen emigreerden later naar Barcelona om in de textiel fabrieken te werken. Ze namen hun ideeën mee en vormden zo de machtsbasis van de anarchisten in de Catalaanse stedelijke gebieden.⁶⁴ In tegenstelling tot in andere Europese landen kreeg het anarchisme in Spanje grote aanhang, vooral in Andalusië en Catalonië. Aanvankelijk waren zowel anarchisten als socialisten op internationaal niveau verenigd in de *Eerste Internationale*. Na een conflict tussen Karl Marx en Michail Bakoenin verlieten de anarchisten deze organisatie.⁶⁵

In 1870 werd de *Federación Española de la Asociación Internacional de Trabajadores* (FRE-AIT) opgericht als Spaanse sectie van de *Eerste Internationale*. Deze organisatie, oorspronkelijk meer marxistisch, kwam steeds meer in anarchistisch vaarwater.⁶⁶ In 1888 werd FRE-AIT opgevolgd door de *Federación de Trabajadores de la Región Española* (FTRE). Dat was een anarchistisch federatief collectief.⁶⁷ Deze federatie sloot volgens Bakoenin naadloos aan op de situaties op het platteland. In 1907 richtten de anarchisten een nieuwsbulletin op: de *Obrera Solidaridad*. Dit orgaan en de FTRE kregen veel invloed in Catalonië.⁶⁸ Ze verkondigden een onverzoenlijke houding ten aanzien van de staat en de elite, wat een coöperatieve relatie met staatsorganen onmogelijk maakte. Wel neigde de FTRE naar een gematigde vakbondspolitiek.

Anarchisten en socialisten werkten onderling niet samen. Het netwerk van de anarchisten bleef beperkt tot de eigen kringen, zoals de sloppenwijken in de Catalaanse steden en de landgoederen in Andalusië. De relatie met de socialisten bestond uit het accentueren van de wederzijdse verschillen. De anarchisten wilden de staatkundige context totaal verdelgen en een nieuwe maatschappij opbouwen. Terroristische acties tegen het regime waren een

---

⁶² Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje*, 9.

⁶³ Ibidem, 9.

⁶⁴ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 216.

⁶⁵ A. Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (New York 2012) 141.

⁶⁶ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 140 – 155.

⁶⁷ Ibidem, 180 – 182.

⁶⁸ Ibidem, 243.

geoorloofd middel.⁶⁹ Samen optrekken werd niet alleen door de ideologie belemmerd, maar ook door de geografie. De netwerken van socialisten en anarchisten beperkten zich namelijk tot de eigen regio's. Coalitievorming was onmogelijk.

Vanaf 1876 werden politieke partijen en vakbonden in Spanje toegestaan. Als gevolg daarvan organiseerden de socialisten zich in 1879, als een van de eersten in Europa, in de *Partido Socialista Obrero España* (PSOE). De partij leek revolutionair, maar in de praktijk was ze gematigd. Het marxisme in de partij was gelijk aan 'koffie zonder cafeïne'.⁷⁰ Ze wilde geen nieuwe samenleving stichten, maar demonstreren en strijden voor sociale verbeteringen, binnen en buiten het parlement. Ze vond haar aanhang vooral onder de spoorwegarbeiders en de mijnwerkers van Asturië, Galicië en Baskenland en de arbeiders van Madrid. Enkele jaren later organiseerden deze beroepsgroepen zich in de vakbond *Unión General de Trabajadores* (UGT).⁷¹ Hun ideologie stond haaks op die van de anarchisten. Anarchisten en socialisten waren ieder in hun eigen bastions dominant; men reed elkaar niet in de wielen. Daardoor was het lastig om een gelegenheidscoalitie te sluiten bij protesten in een andere regio.

Een derde speler binnen het oppositionele spectrum was de *Lliga Regionalista Catalanista*. Deze partij speelde in op het levende separatisme in Catalonië. Ze werd in 1901 opgericht en ze was antiklerikaal en nationalistisch. Deze *Catalanistas* streden voor autonomie binnen de grenzen van de Spaanse eenheidsstaat.⁷² Hoewel ze gematigdheid uitstraalden, waren ze vanwege hun autonomiestreven een doorn in het oog van de Spaanse regering. De laatste vreesde de impact die het afscheidingsstreven zou hebben op de middenstand in Catalonië en in andere regio's.⁷³ De *Lliga* werd in de loop van de tijd links ingehaald door het militantere Catalaanse *Bloque de Izquierdas*.⁷⁴

De ongerustheid bij het regime werd veroorzaakt doordat de Catalanen en de anarchisten werden beïnvloed door een scholingsinstituut, dat gericht was op het verheffen van jongeren. Het werd geleid door idealistische pedagogen. Ze brachten jongeren uit de arbeiderswijken samen met jongeren uit de Catalaanse middenstand die anti-Spaans gezind waren. Het betrof de *Escuela Moderna*. Ze werd in 1901 opgericht door de anarchist en

⁶⁹ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 184.

⁷⁰ P. Heywood, *Marxism and the failure of organized Socialism in Spain, 1879 – 1936* (Cambridge, New York 2002) 1.

⁷¹ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 60 – 61.

⁷² Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 65 – 66.

⁷³ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 196.

⁷⁴ *Ibidem*, 215.

pedagoog Francisco Ferrer y Guàrdia. Het basisprincipe van het onderricht was gebaseerd op atheïsme, gepaard aan een notoire antigodsdienstige houding.⁷⁵ Ferrer y Guàrdia gaf ook leiding aan een uitgeverij waar experimenteel en antigodsdienstig onderwijsmateriaal werd gemaakt. Een medewerker van die uitgeverij, ook een anarchist, zou in 1906 koning Alfonso XIII vermoorden.⁷⁶ De *Escuela Moderna* stond vijandig tegenover staat en kerk en dat vertroebelde de relatie met de gezagsdragers. Dankzij dit instituut ontstond er in Catalonië een netwerk dat zich uitstreekte van anarchistisch georiënteerde paupers en arbeiders uit de achterbuurten tot aan de Catalaans-nationalistische middenklasse.⁷⁷ Ze werden door deze onderwijsinstantie verenigd op basis van antiautoritaire leuzen.⁷⁸ Ze maakten daarbij gebruik van hun netwerken. Dit was de manier om deze groepen in de mobilisatiestartblokken te zetten met expliciet anti-Spaanse leuzen.⁷⁹ In deze constellatie vormden de opposanten een coalitie die was gebaseerd op anti-Spaanse en antireligieuze gevoelens, terwijl de materiele belangen uiteenliepen. Daarmee was deze coalitie fragiel. Door deze antigevoelens hadden deze groepen geen binding met het regime, dat zich vereenzelvigde met de Rooms-katholieke instituties die de Spaanse autoritaire en nationalistische cultuur verheerlijkte.

Aan de andere kant stonden de behoudende machtshebbers, het leger, de kerk, de conservatieven en de liberalen. Deze twee laatste groepen vormden afwisselend het landelijke en regionale bestuur. Beide vertegenwoordigden de rijke toplaag. Ze hadden elk aanhang in het leger. De relatie tussen de hogere officieren, die conservatief waren, en de lagere officieren, die meer liberaal georiënteerd waren, was niet optimaal. Er waren fricties. Het leger had – en dat werd gesteund door zowel de conservatieve als de liberale fracties – een traditie van militair geweld om politieke beslissingen, een ander bestuur, hervormingen, of juist het terug draaien daarvan, af te dwingen.⁸⁰ Deze traditie blokkeerde elke samenwerking met oppositionele groepen. De wrijving tussen de hogere en lagere officieren was niet van dien aard dat ze tegen elkaar uitgespeeld konden worden. Beide bleven, uit eigenbelang, onderdeel van het netwerk en de coalitie van de behoudende krachten. Het was een rationele keuze, gezien vanuit het perspectief van de lagere officieren.

Het verdedigen van het groepsbelang werd geëntameerd met het inzetten van obscure figuren. In 1908 verscheen een nieuwe beweging in de vorm van een radicale en rabiataat

⁷⁵ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 70 – 71.

⁷⁶ Ibidem, 214.

⁷⁷ Ibidem, 217.

⁷⁸ Bernecker, *Geschiede Spaniens im 20. Jahrhundert*, 71.

⁷⁹ Ibidem, 71.

⁸⁰ Mitchell, *De Spaanse burgeroorlog*, 20.

antiklerikale partij, namelijk de *Partido Radical Republicano* (PRR).⁸¹ De jongerenbeweging van deze partij, met de veelzeggende naam *Jóvenes Barbaricos*, bestond uit fanatieke antiklerikale jongeren, afkomstig uit de achterbuurten van Barcelona. Ze adoreerden de leider van de PRR, Alejandro Lerroux Garcia. Hij trad met vurigheid op als de vertegenwoordiger van de verworpenen der aarde.⁸² Lerroux gedroeg zich als agentprovocateur: hij was op de hand van het regime. Hij wilde wanorde scheppen met de bedoeling anarchisten en Catalaanse nationalist, met gebruikmaking van hun leuzen, te provoceren. Bij volksopstootjes zetten de *Lerrouxisten* het volk aan tot geweld. Het was een geraffineerde manier om oppositionele groeperingen te demoniseren en te brandmerken als veroorzakers van de chaos. Dat blijkt omdat de autoriteiten nimmer een stap ondernamen tegen hem en zijn bende jongeren.⁸³ Andere geweldplegers werden wel hard aangepakt.⁸⁴ De tactiek van de kant van de regering torpedeerde een eventuele dialoog en een betere relatie binnen de oppositie. Coalitievorming tussen anarchisten en socialisten werd hiermee door het regime tegengewerkt.

Dan volgen de gebeurtenissen van juli 1909. Dat resulteerde in een bandeloze muitende massa die de stad onderdompelde in chaos.⁸⁵ De gebeurtenissen kwam het regime bijzonder goed uit. Het kon nu de anarchisten, de socialisten en de *Catalanistas* de schuld geven. De machtshebbers vonden dat de *Escuela Moderna* de jeugd op een structurele manier had vergiftigd. De historicus Walter L. Bernecker stelde dat de jarenlange antireligieuze propaganda van politieke bewegingen en de *Escuela Moderna* de zielen van de jongeren hadden doordrenkt met haat jegens de clerus.⁸⁶ Het geeft aan hoe diep de kloof was tussen de bestuurders en een fors deel van de bestuurden.

Het verloop van de uitbarsting maakte duidelijk dat het volk eenvoudig te manipuleren was. Evident is dat daadkrachtig leiderschap vanuit de sociale bewegingen ontbrak. Zowel de socialisten als de anarchisten bleken slechte regisseurs te zijn. Wel werden anarchisten volgens de historicus Paul Heywood bevestigd in hun leidende rol als de 'echte' revolutionairen.⁸⁷ Gezien vanuit het perspectief van het regime was de uitkomst van de gebeurtenissen een geweldig resultaat: de macht bleef behouden, de oproerkraaiers trokken aan het kortste eind, de anarchisten kregen de schuld, de socialisten en de *Catalanistas* waren

---

⁸¹ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 196, 215.

⁸² Ibidem, 215.

⁸³ Ibidem, 217.

⁸⁴ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 71.

⁸⁵ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 217.

⁸⁶ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 71 - 72.

⁸⁷ Heywood, *Marxism and the failure of organized Socialism in Spain*, 20.

geïntimideerd en de provocateurs bleven buiten schot.⁸⁸ Het samenwerkingsverband van het regime, de coalitie tussen regering, militairen en provocateurs, had haar functionaliteit en effectiviteit bewezen. De opposenten hadden het nakijken.

Het oproer werd door het leger binnen een week gesmoord en de *Semana Trágico* was historie. De staat van beleg bleef tot november 1909 gehandhaafd. Er werden 1725 oproerkraaiers veroordeeld. Socialistische, anarchistische en regionalistisch georiënteerde kranten werden verboden evenals de *Escuela Moderna*. Later werden deze maatregelen onder internationale druk teruggedraaid.⁸⁹ Ferrer werd als de hoofdschuldige gezien, terwijl hij tijdens de opstand geen rol speelde. Hij werd gearresteerd, berecht en geëxecuteerd.⁹⁰ Lerroux werd geen haar gekrenkt.⁹¹ Voor de anarchisten was het gebrek aan leiderschap aanleiding om zich te organiseren. In 1910 verenigden ze zich in de anarcho-syndicalistische *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT).⁹² Hun geloof in de juistheid van hun ideologie en tactiek werd nog resoluter. De kloof tussen de tegenpolen in de Spaanse maatschappij was niet meer te overbruggen. Tussen potentiële bondgenoten stond eveneens een muur. Een coalitie tussen de twee linkse stromingen was uitgesloten. Ze hadden een achterstand ten opzichte van het regime en dat wakkerde het fanatisme bij de anarchisten verder aan.

II.3. De postnatale problemen van de Italiaanse eenheidsstaat

Anders dan in Spanje, waar men bang was dat de staat uiteen zou vallen, was er op het Italiaanse schiereiland een beweging opgekomen die alle stadstaten, republiekjes en vorstendommen wilde verenigen. Deze *Risorgimento* was het initiatief van de Italiaanse republikeinse patriot Giuseppe Mazzini. Hij werd gesteund door de republikeinsgezinde Giuseppe Garibaldi en zijn 'Roodhemden'. Een andere speler was Camillo di Cavour, overtuigd royalist en minister-president van het koninkrijk Piëmont. Deze schoof zijn koning, Victor Emanuel, naar voren als toekomstige leider van het 'Verenigd Koninkrijk van Italië' dat in 1870 werd bereikt. In het belang van de eenheid had Garibaldi het door hem veroverde Koninkrijk Napels en Sicilië overgedragen aan de koning van Piëmont. De inlijving van de

⁸⁸ Heywood, *Marxism and the failure of organized Socialism in Spain*, 71.

⁸⁹ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 72.

⁹⁰ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 250 – 251.

⁹¹ Bernecker, *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, 71.

⁹² Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 253.

Kerkelijke Staat was het sluitstuk.⁹³ De wijze waarop de unificatie plaats vond, verdeelde het nieuwe land in twee kampen: de republikeinse ‘*Roodhemden*’ en de royalisten van Piëmont. De relatie tussen de staat en het volk was van meet af aan getroebleerd door deze tegenstellingen.

Het gebied tussen de Alpen en de mondingen van de rivieren de Arno en de Po was voorheen een verzameling van goed ontwikkelde soevereine staten. Ze floreerden tot aan de ontdekkingsreizen, want ze hadden een monopolie op de handel tussen de Oriënt en de rest van Europa. Het voormalige koninkrijk Napels en Sicilië was minder ontwikkeld. De maatschappij was feodaal en paternalistisch en de kerk domineerde. Midden-Italië was een overgangsgebied dat de grootste tegenstander van de Italiaanse eenheid, namelijk paus Pius IX, huisvestte. Om de greep op het land te bevorderen wilde Piëmont de invloed van de kerk terugdringen. De regering ging daartoe over tot het sluiten van kloosters.⁹⁴ Dat leidde tot werkloosheid op de kerkelijke landerijen. De kerkelijke filantropie kreeg een knauw want die was daarop gebaseerd. Ook de vrijstelling van belastingen voor de kerk verdween.⁹⁵ Redenen te meer voor paus Pius IX om zich te blijven verzetten tegen de ‘*Piëmontisering*’ van het schiereiland.⁹⁶ Daarmee prolongeerde hij de bestaande tweespalt in de relationele sfeer tussen de staat en het volk.

Ook de stagnerende economie in de achterlijke delen van het land waren een probleem. Om de economie vlot te trekken hanteerde de staat lage handelstarieven en hoge inkomstenbelastingen. Die belasting was bedoeld voor de verbetering van de infrastructuur om de achtergebleven delen uit het isolement te halen.⁹⁷ Dat veroorzaakte onrust. Die werd versterkt door de onvrede bij de gewezen soldaten van het toenmalige koninkrijk Napels en Sicilië. Zij wilden zich niet conformeren aan de conscriptieverplichting van de nieuw staat. De noordelingen beschouwden dat als desertie en handelden er naar: de weigeraars werden gearresteerd en gefusilleerd. Dat leidde tot opstanden en een bloedige afrekening over en weer.⁹⁸ Deze commotie schiep ruimte voor de *Camorra, Cosa Nostra en N’drangheta*.⁹⁹ Net als in Spanje leidde de handelwijze van de regering ertoe dat de broze relatie tussen de staat en het volk verder verslechterde.

⁹³ P. Neville, *Mussolini*, Vertaling R. Hartmans, 1^e dr. (Amsterdam 2015) 12 -15.

⁹⁴ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 101,

⁹⁵ Ibidem, 31.

⁹⁶ Neville, *Mussolini*, 16

⁹⁷ Duggan, *The Force of Destiny*, 261 – 263.

⁹⁸ Ibidem, 221 – 222.

⁹⁹ Ibidem, 265.

De nieuwe kieswet stimuleerde eveneens de opstandige gevoelens; ze werd als discriminerend beleefd. Volgens die wet mochten alleen de geletterden stemmen. Het analfabetisme in het zuiden lag rond de 90%.¹⁰⁰ De uitsluiting liet het draagvlak voor de eenheidsstaat verder afbrokkelen. Er ontstond ruimte voor *'brigantaggio'*. Dat verspreidde zich vanuit het Zuiden naar Midden-Italië en de Povlakte. Veel gedemobiliseerde *Roodhemden* zaten zonder emplooi. Ze voegden zich, evenals de arme boeren van de *latifundia* uit het noorden, bij deze bandieten.¹⁰¹ Daaropvolgend kondigde de regering de staat van beleg af voor de duur van vier jaar. Ze kon zo ongehinderd de onruststokers aanpakken en terechtstellen.¹⁰² Deze gebeurtenissen lieten diepe sporen na in het collectieve geheugen.¹⁰³ Dat zorgde voor lotsverbondenheid bij de onderliggende klassen. Dat was anders dan in Spanje, waar het door de ideologische en regionale verdeling ontbrak aan saamhorigheid. De relatie tussen de staat en het volk werd hierdoor nog beroerder en leverde, in contrast met Spanje, een basis op voor coalitievorming tussen de groepen misdeelden. Daarnaast creëerde de armoede een klimaat waarin revolutionaire ideeën welig konden tieren.

Vooraleer Michael Bakoenin naar Spanje vertrok, bezocht hij in 1864 Italië, omdat hij meende dat daar kansen lagen voor een sociale revolutie. Hij ontmoette daar zijn geestverwant Giuseppe Fanelli, met wie hij een jaar later naar Spanje zou vertrekken.¹⁰⁴ Voor hun vertrek stichtten Bakoenin en Fanelli te Napels de eerste sectie van de *Eerste Internationale* op het Italiaanse schiereiland. Al snel ontstonden er afdelingen in Turijn en Milaan. De kern voor een georganiseerd revolutionair volksverzet was gelegd. Dat manifesteerde zich in 1869 tijdens een rebellie in Romagna die het leger met bruto geweld beteugelde.¹⁰⁵ Dat vergrootte de populariteit van de revolutionaire socialisten en het aanzien van de regering verpulverde.¹⁰⁶ Het was wederom een aanslag op de onderlinge relatie.

Zoals eerder is beschreven, gingen de anarchisten en de socialisten vanaf 1871 ieder hun eigen weg.¹⁰⁷ In tegenstelling tot in Spanje vond er in de Italiaanse sectie geen strikte fysieke scheiding plaats. Socialisten en anarchisten bleven georganiseerd onder een koepel. Dat feit zorgde voor een eensgezind front. Met de toetreding van Garibaldi en zijn

¹⁰⁰ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 31.

¹⁰¹ Duggan, *The Force of Destiny*, 222 – 225.

¹⁰² Ibidem, 245 – 247.

¹⁰³ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 103.

¹⁰⁴ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 13.

¹⁰⁵ Duggan, *The Force of Destiny*, 261.

¹⁰⁶ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 103 – 104.

¹⁰⁷ A. Heywood, *Marxism and the failure of organized Socialism in Spain*, 141.

volgelingen kwam deze op een voor die tijd fors aantal van 10.000 leden. Deze massabeweging, bestaande uit socialisten, anarchisten en sociaal georiënteerde nationalistische *Roodhemden*, was door netwerken met elkaar verbonden. Anders dan in Spanje knoopte deze beweging alle onderliggende echelons in de maatschappij aan elkaar en aan een revolutionaire ideologie. De politieke verdeling in het land was helder: de rode revolutionairen met hun aanhang onder het stedelijke en het plattelandsproletariaat, tegen de elite, de industriebaronnen en de staat. Beide kampen vormden een coalitie die weerbaar was.

Na de verbodsbepaling van de *Eerste Internationale* werd in 1881 in Romagna de eerste socialistische beweging opgericht. Die sloot zich aan bij de net opgerichte *Partido Operaio Italiano* (POI) in Lombardije. Ook de arbeiders in de zwavelgroeven van Sicilië organiseerden zich in de *fasci*.^{*} Ze trokken samen op om oppositie te voeren tegen premier Francesco Crispi. Hij streefde naar een sterke staatsmacht; dat ging ten koste van het levenspeil van de arbeiders. Vanwege de vele stakingen en ordeverstoringen tegen dit beleid werd de POI verboden.¹⁰⁸ De ontstane leemte werd in 1892 opgevuld door de *Partito Socialista Italiano* (PSI). Deze groep verenigde wederom de genoemde groeperingen.¹⁰⁹ Na een opstand in 1893 onder leiding van de *fasci* op Sicilië stelde de regering Crispi het eiland onder militair bestuur en ze verbood de PSI. De spanningen in de samenleving namen daardoor toe.¹¹⁰ Italië leek in eenzelfde richting af te glijden als Spanje, waar de relaties tussen de staat en het volk grondig verstoord waren.

Het jaar 1895 bracht echter een kentering. Er ontstond een breuk in het gevoerde beleid bij zowel de regering als de socialistische partijleiding. Op de linkerflank ontstond de *Partito Repubblicano Italiano* (PRI). Deze partij ging samenwerken met de PSI. De leiding van de PSI voerde op dat moment een reformistische koers. De steun van de PRI kwam haar goed uit als tegenwicht tegen de revolutionairen binnen de partij. De leiding van de PSI wilde aansluiten bij het beleid van premier Giovanni Giolitti. Zijn bewind voerde een verplichte ongevallenverzekering in, evenals arbeidsduurbeperving en een verbod op kinderarbeid. Hij wilde de reformistische socialisten paaien en de revolutionairen isoleren. Om deze ideologische breuk te bevorderen kregen vakbonden van hem meer ruimte. In 1906 werd een overkoepelende vakbond gesticht, namelijk de *Confederazione Generale del Lavoro* (CGL).

¹⁰⁸ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 129 – 131.

¹⁰⁹ Ibidem, 130 – 131.

¹¹⁰ Ibidem, 131.

* Een volksbeweging op anarchistische grondslag. Niet te verwarren met de Fasci van na de Eerste Wereldoorlog.

Deze bond stond sterker dan de concurrerende evenknieën in Spanje. Door de ontstane vrijheid nam het aantal stakingen toe. Als liberaal zag Giolitti deze conflicten als een particuliere aangelegenheid, die onderling uitgevochten diende te worden. Dit tot ergernis van de grote ondernemers. Binnen de CGL was er ook onrust. In 1912 scheidten radicale leden zich af. Ze verenigden zich in de *Unione Sindacale Italiana* (USI). Ze huldigden revolutionaire principes en ze wilden de CGL en de PSI tot een hernieuwde revolutionaire koers dwingen.¹¹¹ Daarmee distantieerde de USI zich niet volledig van de CGL; ze werd de luis in de pels van de CGL.

Vanaf dat moment trokken twee tegenpolen aan het jasje van de socialisten. Dat getouwtrek was debet aan het verslechteren van de interne relaties. De pogingen van Giolitti om de PSI te verleiden om regeringsverantwoordelijkheid te nemen, mislukten. Partijleider Filippo Turati was nog steeds gepreoccupeerd met dat gegeven, maar de revolutionairen waren tegen regeringsdeelname.¹¹² Er volgde een richtingenstrijd. De revolutionairen, de *maximalisten*, wonnen het pleit en ze namen de macht in de partij over. Het eerste wat ze deden was Benito Mussolini benoemen tot hoofdredacteur van het partijblad *Avanti*. Met zijn scherpe pen ging hij campagnes voeren tegen de oorlog in Libië.¹¹³ Veel PSI-leden werden opgezweept door zijn gepassioneerde retoriek.¹¹⁴ Met zijn aanstekelijke redenaarskunst, was hij de man om het volk te mobiliseren tegen de oorlog. De revolutionairen bevroedden dat er nu meer bereikbaar was dan alleen anti-oorlogsprotest: er was een revolutionaire coalitie ontstaan, steunend op de netwerken van revolutionaire leden. De protesten tegen de oorlog in Libië verbond de arbeiders met elkaar. Zij schaarden zich achter de anti-oorlogsmotto's en, anders dan in Spanje, met eensluidende doelstellingen en leuzen.

Het herleven van het radicalisme in de PSI gooide ook roet in het eten: het deed de reactionaire ressentimenten versterken bij de conservatieve elite.¹¹⁵ Deze deed Mussolini en zijn socialisten in de ban, omdat hij de arbeiders, met zijn partijmilitanten en de syndicalisten van de USI, aanzette tot stakingen. Zij vertegenwoordigden volgens Mussolini de ware revolutionaire geest.¹¹⁶ Dit scenario was de nachtmerrie voor elke conservatief. Onder Mussolini werd de PSI verder weggeduwd van samenwerking met burgerlijke partijen.¹¹⁷

---

¹¹¹ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 135 – 137.

¹¹² Ibidem, 138 – 139.

¹¹³ Ibidem, 150 – 151.

¹¹⁴ A. Lyttleton, *The Seizure of Power. Fascism in Italy, 1919 – 1920* (New York 2004) 21.

¹¹⁵ Littleton, *The Seizure of Power*, 22

¹¹⁶ Neville, *Mussolini*,

¹¹⁷ Lyttleton, *The Seizure of Power*, 22.

Saillant was dat deze pleitbezorger van revolutionaire acties tijdens deze periode slechts deel nam aan één demonstratie.¹¹⁸ Zijn radicale attitude legde echter wel de basis voor de naoorlogse onrust en strijd.¹¹⁹

Door het sluiten der rijen van de revolutionaire socialisten werd dit blok een reële dreiging voor industriëlen en grootgrondbezitters. Premier Giolotti nam een afwachtende houding aan. Psychologisch vergrootte dat de actiebereidheid bij deze belangengroepen. Volgens die groeperingen gaf Giolotti te veel ruimte aan oproerige arbeiders. Giolotti wilde nog steeds de PSI over de streep trekken zodat hij, in ruil voor sociale wetgeving, bezuinigingen kon doorvoeren. Het getouwtrek begon opnieuw en de revolutionaire leden verhinderden wederom elke toenadering.¹²⁰ Ook de elite was verdeeld in coöperatieve en onwrikbare fracties. Dat droeg niet bij aan een onderling goede relatie tussen de regering en haar steunpilaren. Ze dreven uit elkaar. In tegenstelling tot in Spanje dreigde de coalitie tussen de staat en conservatieve elite af te brokkelen.

In juni 1914 vielen in Ancona de fatale schoten. Hierop grepen revolutionairen in stadjes rondom Ancona de macht. Anders dan in Spanje had deze opstand serieuze revolutionaire kenmerken.¹²¹ De roep om een sociale republiek weerklonk massaal en vrijheidsbomen werden aangeplant.¹²² De acties verspreidden zich naar Noord-Italië.¹²³ Er was leiding op lokaal niveau want men was in staat om de macht over nemen in diverse gebieden. De massa maakte een rationele keuze voor rebellie. De rebellie toonde dat door eenheid in actie een sociale omwenteling mogelijk was. De klasse die net boven het proletariaat was gepositioneerd, de middenstand, zag hierin echter niets. Daarmee had de revolutie een te smalle basis. Een totale opstand was het niet: het zuiden deed niet mee. En de beoogde sterke leider gaf geen acte de présence¹²⁴.

De bourgeoisie was gechoqueerd. Vanwege de indolente houding van de regering formeerde ze particuliere knokploegen die de demonstranten en stakers verjoegen. Honderden opstandelingen werden door knokploegen en het leger gedood. Het leger dankte de herwonnen controle aan de bijdrage van deze knokploegen. Het betekende het einde van de

---

¹¹⁸ Neville, *Mussolini*, 46 – 47.

¹¹⁹ Lyttleton, *The Seizure of Power*, 22.

¹²⁰ Ibidem, 21.

¹²¹ Neville, *Mussolini*, 46 – 47.

¹²² Duggan, *The Force of Destiny*, 387.

¹²³ Woller, *Geschiede Italiens im 20. Jahrhundert*, 63.

¹²⁴ Van Osta, *Een geschiedenis van het modern Italië*, 155.

Settimana Rossa. De verzoeningspolitiek van de regeringsleiders, het integreren van de socialisten in de Italiaanse politiek, was door acties van extreem links en rechts mislukt.¹²⁵ Desondanks bleef de regering vasthouden aan haar koers. De radicale vleugels in de PSI en CGL waren, net als de USI, juist vanaf dat moment beslister om de staat te vuur en te zwaard te bestrijden.¹²⁶

De relaties tussen de bestuurders en bestuurden waren grondig verstoord. De weifelende houding van de regering werd door de conservatieve elite niet vergeten. Anders dan in Spanje was zij genoodzaakt om buiten het gezag om naar alternatieven te zoeken. De relatie binnen het revolutionaire blok bleef relatief goed vanwege de eensgezindheid, maar ze had een te beperkt bereik. Er was geen binding met de middengroepen. De verdeeldheid van het land werd bestendig. De patstelling gaf aan beide kampen gelijke kansen.

II.4. Resumé van de relationele ontwikkelingen in Spanje en Italië

De relaties tussen staat en volk in Spanje en Italië waren slecht. Zowel de *Semana Trágico* in Barcelona, als de *Settimana Rossa* in Ancona was het rechtstreekse gevolg van het ontstaan van een slechte *relatie tussen staat en volk*. In beide landen werd daardoor een vruchtbare bodem gecreëerd voor revolutie. De pogingen van de Italiaanse regering om een brug te slaan naar de reformistische socialistten hadden hierop geen invloed.

Na de beoordeling van de *relatie tussen staat en volk* volgt nu de weging van de variabelen binnen de dimensie *relatie* in Spanje en Italië. De oppositie in beide landen, respectievelijk de revolutionaire anarchisten, de gematigde socialistten en de separatisten in Spanje en de reformistische en revolutionaire socialistten in Italië, wordt afgezet tegen de behoudende krachten: het Spaanse regime en de Italiaanse regering, elk met hun conservatieve en reactionaire aanhang. In de tabellen die volgen, wordt voor elk van deze groepen aangegeven of een variabele, bijvoorbeeld *coalitievorming*, wel of niet aantoonbaar een uitwerking heeft op het revolutionaire of het contrarevolutionaire proces. Dit wordt respectievelijk met het cijfer **0** of **1** aangegeven

In Spanje (tabel 1) werd elke poging tot coalitievorming tussen de opposanten zowel door henzelf als door het regime vroegtijdig gefrustreerd. De anarchisten plaatsten zich, door

¹²⁵ Duggan, *The Force of Destiny*, 387.

¹²⁶ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 154 – 155.

hun radicale uitgangspunten, in een isolement ten opzichte van andere opposanten. Het regime speelde in op de verschillen in uitgangspunten tussen socialisten en separatisten enerzijds en anarchisten anderzijds. Daardoor was er geen sprake van een *werkbare onderlinge relatie*. Daardoor was *coalitievorming* bij de oppositie niet aan de orde. Hetzelfde geldt voor de variabele *wijziging in coalitie*. De drie variabelen binnen de dimensie *relatie* hebben geen aantoonbare positieve uitwerking. Ze zijn met een **0** gewaardeerd.

Tussen de behoudende krachten in Spanje was wel sprake van een *werkbare onderlinge relatie*. Traditioneel was er *coalitievorming* tussen de echelons binnen de heersende elite. Het was een verstandshuwelijk tussen reactionairen, conservatieven en liberaal georiënteerde elementen uit de regering, het leger, de kerk en de elite. Ze wilden hun materiële belangen en macht beschermen. Twijfelaars binnen dit kamp werden door voldongen feiten verplicht tot solidariteit met de repressieve politiek. Deze twee variabelen hebben aantoonbaar een positieve uitwerking. Dat er geen *wijziging in coalitie* is waar te nemen binnen deze context had een positieve uitwerking. Het regime had de volledige regie over het proces van repressie. Alle drie worden met een **1** gewaardeerd.

Tabel 1: Score variabelen binnen de dimensie relatie in Spanje voor de Eerste Wereldoorlog

VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE RELATIE BIJ DE:	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Werkbare onderlinge relatie	0	1
Coalitievorming	0	1
Wijziging in coalitie	0	1
RESULTAAT dimensie RELATIE in Spanje	100% negatief	100% positief

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

In Italië (tabel 2) pakken de wegingen anders uit dan die in Spanje. De Italiaanse regering voerde aanvankelijk een repressief bewind tegen de oppositie. Dat vertoonde gelijke trekken met dat in Spanje. Maar anders dan in dat laatste land waren de Italiaanse revolutionairen en de veranderingsgezinde socialisten organisatorisch niet verdeeld. De oppositionele groepen hadden een *werkbare onderlinge relatie*. Dat georganiseerde front vormde een reële bedreiging. Er was sprake van *coalitievorming* tussen gematigde reformisten, revolutionaire socialisten en anarchisten. Daarin trad een verandering op, die

voortkwam uit de wil van zowel de regering als de gematigde elementen binnen de socialistische beweging om met elkaar in dialoog te gaan. De belofte van sociale wetgeving trok de reformistische socialisten over de streep. Maar hoewel dit betekende dat de coalitie versmalde, werden tegelijkertijd de revolutionaire gelederen sterker gesloten. De reformisten waren door de breuk niet meer in staat om een matigende invloed uit te oefenen. Dat had een aantoonbare positieve uitwerking op de revolutionaire houding en om die reden is deze variabele *wijziging in coalitie* in de tabel met **1** aangegeven.

De toenadering van de regering tot de gematigde socialisten kwam de *werkbare onderlinge relatie* bij de behoudende krachten niet ten goede. De regering vervreemde zich van haar traditionele steunpilaren, de grootindustriëlen en dergelijke en dat betekende een breuk in de *coalitievorming* bij de behoudende krachten. Ook hier ging een aantoonbare positieve werking uit van de *wijziging in coalitie*. De bijzonder dynamiek tussen de knokploegen en het leger was daar debet aan. De elite werd nu niet meer gehinderd door de nuancerende toon van de regering. Daardoor konden zij het voortouw nemen bij de repressie en de regering en het leger konden zich geen gezichtsverlies permitteren.

Tabel 2: Score variabelen binnen de dimensie relatie in Italië voor de Eerste Wereldoorlog

VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE RELATIE BIJ DE:	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Werkbare onderlinge relatie	1	1
Coalitievorming	1	1
Wijziging in coalitie	1	1
RESULTAAT dimensie RELATIE in Italië	100% positief	100% positief

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

In Spanje hadden de drie variabelen binnen de dimensie *relatie* bij de oppositie geen aantoonbare positieve uitwerking op het revolutionaire proces. Bij de behoudende krachten was deze positieve uitwerking binnen het contrarevolutionaire proces juist wel aanwezig. Het slagen van de revolutie in Spanje was binnen deze dimensie steeds kansloos.

In Italië lagen de feiten genuanceerder. In dat land was er sprake van een gelijkspel. Wat in de Italiaanse context naar voren trad, was ten eerste de strakke aaneensluiting en versterking van de revolutionairen vanwege een breuk met de reformisten. Ten tweede

ontstond er vanwege de concurrentie bij de behoudende krachten een dynamisch mutualisme bij de knokploegen en het leger, die bijzonder effectief de opstanden dempten.

De Eerste Wereldoorlog gaf beide landen tijdelijk soelaas: de slechte *relatie tussen staat en volk* werd toegedekt. Na de oorlog zouden de problemen op een grotere schaal terugkeren. Of een naoorlogse revolutie zou slagen, hing af van de vraag of de oppositie brede groepen zou weten te mobiliseren en leiderschap aan de dag zou weten te leggen.

HOOFDSTUK III

DE REVOLTE VAN 1918 – 1920: EL TRIENIO BOLCHEVIQUE

In het vorige hoofdstuk is kennis gemaakt met de aard en de intenties van de deelnemers in het politieke steekspel van beide landen. De tekortkomingen in de onderlinge relaties zijn daarbij blootgelegd. Beide landen beschikten over een ideale voedingsbodem voor een revolutie. Dit hoofdstuk en het volgende spitsen zich toe op de andere dimensies: *mobilisatie* en *leiderschap* en de variabelen die ze omvatten. In dit hoofdstuk wordt wat Spanje betreft bekeken in welke mate de revolutionairen in staat waren om een bredere massa te mobiliseren en de wijze waarop ze de massa naar het beoogde einddoel voerden. In dit betoog staat het korte tijdsbestek van de jaren 1918 - 1920 centraal. Terloops zal ook aandacht worden besteed aan de dimensie *relatie*, omdat ontwikkelingen hierbinnen kunnen leiden tot andere verhoudingen. Voorafgaand aan de analyse van deze dimensies wordt eerst gekeken naar de *relatie tussen staat en volk*.

Het mislukken van de revolutie in Spanje wijten aan de neutrale en veilige status van dat land tijdens de Eerste Wereldoorlog is voorbarig. Door zijn neutraliteit verkeerde het land in eenzelfde situatie als Nederland en Zweden, die beide hun interne sociale stormen hadden doorstaan. Ondanks een mate van onvrede in die landen beleefde de relatie tussen bestuurders en de meerderheid van bestuurden acceptabel.¹²⁷ Italië was een overwinnaar in ‘de grote oorlog’ en verkeerde in gezelschap van triomfators zoals Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, die hun binnenlandse woelingen ook overleefden. In Frankrijk stonden de verhoudingen wel op scherp vanwege desastreuze loopgravenoorlog op haar grondgebied. Toch was de relatie van dien aard dat de verhitte gemoederen, zij het na fors geweld van de staat, tot bedaren werden gebracht.¹²⁸

Oorzaken van revoluties liggen niet uitsluitend in een verloren oorlog. Ook het economische en morele failliet van een natie draagt daar aan bij. Een verloren oorlog levert economische malaise op. De oorlogseconomie moet daarom acuut omgezet worden in een vredeseconomie.¹²⁹ Die draait op binnenlandse en buitenlandse consumenten. De eersten kunnen door armoede niet consumeren en de tweede categorie, de consumenten uit de overwinnende landen, hebben nog geen vrije toegang tot de markt van de verliezer als gevolg

¹²⁷ Berg-Schlosser, Mitchell, *Authoritarianism and Democracy in Europe*, 322.

¹²⁸ M. Wielinga, De muitereien in het Franse leger in 1917, <https://www.ssew.nl/muiterijen-franse-leger-1917>, geraadpleegd op 19 mei 2021.

¹²⁹ Arendt, *On Revolution*, 5 – 8.

van logistieke problemen en morele bezwaren. De gekrenkte nationale trots vanwege de verloren oorlog, de gespletenheid tussen diverse klassen, culturen en de zwakke relatie met instituties, leiden tot defaitisme.¹³⁰ Dan brokkelt het vertrouwen in de leiders van het land af. Het volk staat dan open voor revolutionaire retoriek.¹³¹ Dat is wat er gebeurde in Rusland, Duitsland en andere landen: de verliezers van de oorlog trokken aan het kortste eind. In Rusland lukte het de Bolsjewieken om de macht over te nemen om in de jonge Sovjet-Unie een nieuwe maatschappij op te bouwen.¹³² De uitstraling van die omwenteling in dat land was overweldigend; het beïnvloedde zowel de Spaanse als de Italiaanse revolutionairen.¹³³ In Duitsland brak er ook een rood oproer uit, onder afzonderlijke leiding van sociaaldemocraten en Spartakisten: ze hadden beide andere doelen. Deze gebeurtenissen resulteerden in de burgerlijke *Weimarer Republik*.¹³⁴

Aanvankelijk leek Spanje het revolutionaire pad van Rusland te bewandelen. Na een hartstochtelijke aanzet tot revolutie kreeg het verlangde Utopia de genadeslag. Het doorlichten van deze ontwikkelingen zal plaatsvinden aan de hand van de variabelen die besloten liggen in de dimensies mobilisatie en leiderschap. Het gaat om de variabelen: *netwerken binnen gemeenschappen, koppeling doelen en belangen, aansprekende leuzen alsmede kracht van leiderschap, geordend leiden, ideologie en draaiboek*. Het mislukken van de revolutie liggen vervat in een korte ontwikkelingslijn. De wijze waarop het regime in Spanje de revolutie dempte was typerend voor de mentaliteit in dat land. Dat uitte zich in de bijzondere verschijningsvormen van het geweld. Helder wordt dat de oproerlingen in Spanje niet opgewassen waren tegen de methoden van het regime en haar supporters. De vraag is: wat ging er mis bij de revolutionairen in Spanje en hoe pakte het regime de opstand aan?

III.1. De valse hoop van de neutrale tafelschuimer

Spanje verkeerde van 1914 – 1918 in een comfortabele positie. Het land profiteerde economisch van de wereldbrand. Het land was grootleverancier van levensmiddelen en textiele goederen aan de Geallieerden. Industriëlen, landeigenaren en ondernemers konden zich daardoor enorm verrijken. Ook de staat profiteerde hiervan. Dientengevolge kon de

¹³⁰ S. Berman, 'Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic', *World Politics* 49 (1997) 3, 425 – 428.

¹³¹ Goldstone, *Toward a fourth generation*, 146 – 148.

¹³² Merridale, *Lenin in de trein*, 191.

¹³³ Ph. Morgan, *Italian fascism, 1915 – 1945* (Londen, 2004) 3.

¹³⁴ S. Haffner, *Die Deutsche Revolution 1918/19* (Berlijn 2015) 206 - 209.

Spaanse staat haar schulden afschrijven. Sterker nog, haar goudreserves namen toe van 23 naar 89 miljoen pond sterling.¹³⁵ Daarnaast gaf de neutrale positie het volk in Spanje een veilig gevoel.

De schaduwzijde was dat in Spanje de kosten voor het levensonderhoud meer waren toegenomen dan dat de lonen stegen. De spoorwegen functioneerden slecht, waardoor de aanvoer van levensmiddelen stagneerde. Een verdere prijsstijging van de basisbehoeften was het gevolg. Samen met de slechte behuizing in de overbevolkte steden en de constante trek van het platteland naar de steden, traden de spanningen van weleer opnieuw naar de voorgrond.¹³⁶ Het land had gedurende een viertal jaren de geallieerde tafels afgeschuimd voor eigen gewin. Dat had alle binnenlandse spanningen toegedeekt. Daarna ging de vooroorlogse relatie tussen volk en staat weer de boventoon voeren. Een revolutie hing in de lucht. Die sfeer leefde vooral bij de anarchisten; zij waren de enigen in de Spaanse politiek die tegen de oorlog waren. Het regime en ook de PSOE sympathiseerden met de geallieerden.¹³⁷

III.2. Een hartstochtelijke aanzet tot revolutie

In Spanje nam eind 1916, begin 1917 de onrust toe. Verrassend genoeg ontstond de deining in Spanje bij steunpilaren van de regering en de conservatieve elite. In het jaar 1917 was er onvrede bij jonge legerofficieren. Ze vonden dat ze onvoldoende werden betaald. Ze richtten de *Juntas de Defensa* op. Ze ijverden voor een hoger salaris en een soepelere promotieregeling.¹³⁸ De beambten, een andere pijler van behoudend Spanje, begonnen eveneens te morren. In navolging van de legerofficieren eisten ook zij een betere betaling. De nieuwe minister-president kreeg een ultimatum van beide groepen. Hij werd gedwongen om de eisen in te willigen.¹³⁹

De actiebereidheid van legerofficieren en beambten inspireerde de spoorwegarbeiders in het noorden. Ook zij gingen staken voor een hoger salaris onder leiding van de socialistische UGT.¹⁴⁰ De werkgever en de spoorwegarbeiders bereikten al snel een akkoord. Het regime weigerde dit akkoord te ondersteunen. Voor de leiding van PSOE en UGT was dat

¹³⁵ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 55 – 56.

¹³⁶ Ibidem, 232.

¹³⁷ Heywood, *Marxism and the Failure of Organized Socialism in Spain*, 19.

¹³⁸ Ibidem, 37.

¹³⁹ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 63.

¹⁴⁰ Ibidem, 64.

aanleiding om op 10 augustus 1917 een algemene staking te proclameren. Het regime stuurde hierop troepen op de stakers af. De vreedzame staking werd binnen drie dagen meedogenloos de kop ingedrukt. Het leger schoot zeventig demonstranten dood en er vielen honderden gewonden. Er werden tweeduizend stakers gearresteerd.¹⁴¹

De genoemde stakingsacties waren niet gericht op het ontketenen van een revolutie. De arbeiders, de vakbond en de socialisten wilden slechts meeliften met de legerofficieren en beampten, om een gelijksoortig resultaat te bereiken. De gezamenlijke looneisen van deze ontevreden loonafhankelijken hadden, vanwege de soortgelijke belangen, de potentie om samen te smelten in een coalitie. Een gezamenlijke mobilisatie van deze groepen kon het regime in de problemen brengen. Maar de arbeiders waren te laat. De mobilisatie van het lagere officierskorps en de beampten en die van de arbeiders, vonden niet gelijktijdig plaats. Gezien de verschillen in mentaliteit van deze loonafhankelijken was het de vraag of gezamenlijke acties haalbaar waren. Het antwoord kwam snel: ook de lagere legerofficieren waren, gezien de vooroorlogse ervaringen, mordicus tegen elke vorm van oproer.¹⁴² Ze zagen zich als ‘redders van de natie’.¹⁴³

De Spaanse regering besepte welke gevaren een dergelijke coalitie zou kunnen opleveren. Daarvoor hoefde ze maar te kijken naar de revolutie in Rusland. Hoewel de situatie in Spanje anders was dan in dat land, kunnen belangen door omstandigheden veranderen. Uiteenlopende groepen kunnen zich dan verenigen in een nieuwe coalitie. Een eensgezinde coalitie is in staat om de massa te mobiliseren en druk uit te oefenen. Om die reden was het voor het regime belangrijk de eisen van officieren en beampten snel te honoreren. Hierdoor bleven ze onderdeel van het ambtelijk-militaire netwerk. Vervolgens kon het leger, onder leiding van die officieren, ingezet worden om de arbeidersprotesten te onderdrukken. De inwilliging van de eisen van de regeringsgetrouwe groepen en het onderdrukken van dezelfde eisen bij de arbeiders betekenden dat coalitievorming tussen een bredere groep van loonafhankelijken van de baan was. De relatie *tussen staat en volk en* was en bleef slecht.

De schietpartij in het noord van Spanje lokte een tegenreactie uit in Catalonië. Dat was op het moment dat er in Rusland door arbeiders en soldaten *Sovjets* werden gevormd. Catalonië was van oudsher linksradicaal en opstandig: het anarchistische gedachtegoed van

---

¹⁴¹ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 64 – 65.

¹⁴² *Ibidem*, 64.

¹⁴³ *Ibidem*, 65.

Proudhon en Bakoenin was er wijd verbreid.¹⁴⁴ De berichten uit Rusland vielen in deze regio in goede aarde. De door Lenin beloofde onafhankelijkheid voor Finnen en Balten echode over het Iberische schiereiland.¹⁴⁵ De Catalaanse nationalist, het *Bloque de Izquierdas*, en de socialisten gingen samen met de anarchisten de straten op van de grote steden in Catalonië. Ze vormden een gelegenheidscoalitie. Ieder deed mee op basis van zijn eigen doelstellingen. De bindende factor was het verzet tegen de Spaanse autoriteiten. Het was een broze basis voor *coalitievorming*. Vanwege deze delicate alliantie deed de leider van de anarchistische CNT, Salvador Seguí, zijn best om de redelijkheid onder de anarchisten te bewaren.¹⁴⁶

Het conflict in Catalonië werd via de beproefde methode van het regime aangepakt. Twee protagonisten van het regime en de reactionairen bemoeiden zich met de onrust. Dit waren de civiele gouverneur van Catalonië, Montañés, en de militaire leider van Catalonië, generaal Milans del Bosch. In de Noordwest-Europa was de norm dat de civiele regeringen richting geven aan de inzet van militairen. In Spanje lag dat anders. Milans del Bosch was, traditiegetrouw, niet van plan om zich iets aan te trekken van de regering. Vroeger steunen het regime op persoonlijkheden zoals Alejandro Lerroux, nu had de militaire top andere figuren ter beschikking. Milans del Bosch beschikte over *pistoleros*. Dat waren huurmoordenaars. Hij en andere gezagsdragers gebruikten deze lieden om moordaanslagen te plegen op linksen en separatisten. Deze criminelen werkten samen met de eerder genoemde conservatieve beambten.¹⁴⁷ Met het investeren in dit soort praktijken wilde het regime de vorming van elke coalitie voorkomen: er mocht geen verbinding tot stand komen tussen de belangen van anarchistische arbeiders, regimegetrouwe loonafhankelijken, socialistische arbeiders en Catalaanse nationalist.

De inzet van *pistoleros* hadden de militairen afgekeken van de anarchisten. De anarchisten gebruikten dit soort figuren als eersten voor moordaanslagen op bestuurders en legerleiders. Het waren paupers van twijfelachtig allooi uit de armzalige achterbuurten van de Catalaanse steden.¹⁴⁸ De inzet van *pistoleros* door beide partijen leidde in Barcelona tot een ongekende reeks van aanslagen en weerwraak. Deze figuren waren overigens niet de enigen die chaos veroorzaakten met geweld. De stad wemelde van spionnen, agentprovocateurs en gangsters. Ze boden tegen betaling hun diensten aan eenieder die dat wenste. Door deze mix

---

¹⁴⁴ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 9.

¹⁴⁵ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 66.

¹⁴⁶ Ibidem, 66

¹⁴⁷ Ibidem, 67-69.

¹⁴⁸ Ibidem, 70.

van sociale onrust en binnen- en buitenlandse provocateurs was Barcelona een kruitvat.¹⁴⁹ Het was de volmaakte plek om de boel te laten exploderen.

De acties van de *pistoleros* van beide kampen en van de provocateurs droegen bij aan het verhinderen van de vorming van een bredere coalitie.¹⁵⁰ De mobilisatie van het volk werd ook regionaal bemoeilijkt, want de netwerken kwamen niet verder dan die van anarchisten en linkse Catalaanse nationalisten. Voor de conservatieve elite en de militairen was het inzetten van *pistoleros* uitermate aantrekkelijk, juist omdat de anarchisten deze methodiek hadden geïntroduceerd. Het was voor de militairen attractief zogenaamd anarchistische aanslagen te plegen op gematigde delen van de burgerlijke autoriteiten. Die werden door het regime als een sta-in-de-weg ervaren. De met het Catalaanse nationalisme sympathiserende industriëlen – feitelijk de kapitalistische vijanden van de anarchisten – werden hierdoor getroffen. De regeringsgetrouwe *pistoleros* werden aangestuurd door de reactionairen binnen het leger en het beambtencorps. Het motief voor de keuze van deze werkwijze was dat de schuld eenvoudig in de schoenen van de anarchisten geschoven kon worden.¹⁵¹ Milans del Bosch kon zo ‘spelen’ met revolutionairen in een revolutionaire situatie.¹⁵² Het vermogen van de anarchisten om hier verstandig op te anticiperen werd gefnuikt door hun fanatisme. Keer op keer traptten ze in deze valstrik.

Milans del Bosch had daarnaast ook de beschikking over Duitse spionnen. Een van hen was de avonturier Baron de Koenig. De ‘Duitse oorlogsagenda’ betrof het stilleggen van de textielindustrie. De Duitsers wilden het productieproces verlammen omdat de gefabriceerde uniformen bestemd waren voor de geallieerden. Een van hun consignes was om de arbeiders te manipuleren en aan te zetten tot stakingen en geweld. Dat kwam Milan del Bosch goed uit: het was voor hem een mogelijkheid om zijn ‘spel’ met de anarchisten te spelen.¹⁵³ Ook hadden obscure figuren tot taak om nepnieuws te verspreiden en vals bewijsmateriaal te creëren, om zowel tegenstanders als gematigde aanhangers van het regime te criminaliseren. Hiermee kon Milans del Bosch gematigde ondernemers en gezagsdragers binnen de civiele regering in de wielen rijden, om te voorkomen dat ze wankelmoedig werden en bereid waren tot verzoening. Het effect was dat de onderlinge relatie tussen min of meer gelijkgestemde opposanten werd verstoord.

¹⁴⁹ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 241

¹⁵⁰ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 304.

¹⁵¹ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 67-68.

¹⁵² Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 302.

¹⁵³ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 69.

Een voorbeeld van het bewust tegenwerken van coöperatieve industriëlen en gematigde bestuurders vond plaats in februari 1919. De arbeiders van de elektriciteitscompagnie *Riegos y Fuerza del Ebro* gingen in staking. Het betrof in eerste instantie een loonkwestie. De arbeiders werden aangevoerd door de anarchistische CNT. De onderhandelingen tussen fabrikanten en stakers verliepen vooralsnog goed.¹⁵⁴ Deze werden echter door Milans del Bosch stopgezet. Dat deed hij in de wetenschap dat de arbeiders zich zodanig geprovoceerd zouden voelen, dat ze tot nog hardere acties over zouden gaan. Dat was dan een legitieme reden om de staat van beleg af te kondigen. En zo geschiedde: arbeiders sloten op instigatie van de anarchisten het lichtnet af. Milans del Bosch schortte daarop alle burgerlijke vrijheden en rechten op waardoor had hij willekeurig elke demonstrant en staker kon opsluiten.

Premier Romanones wilde in het kader van de sociale vrede inzette op bemiddeling en was van plan om daartoe een generaal pardon af te kondigen. Maar Milans del Bosch weigerde opzettelijk om de gevangenen vrij te laten.¹⁵⁵ Het voorspelbare gevolg was dat er een nog grotere staking uitbrak. Massale arrestaties waren het gevolg. Ook werden opnieuw *pistoleros*, ingezet, die de vrije hand kregen. Daarop activeerden de anarchisten ook hun sluipmoordenaars. Het resulteerde in bloedige vergeldingsacties. Door deze onrust was het voor delen van de bevolking, zoals middenstanders en winkeliers, duidelijk dat de anarchisten de veroorzakers waren van de chaos. Zolang het met deze middengroepen economisch goed ging, behielden ze het vertrouwen in de staat. Coalitievorming tussen hen en de arbeiders was daardoor onmogelijk. Ze hadden geen belang bij de afbraak van de staat.

Door de gebeurtenissen in Catalonië ontwaakte het voorheen opstandige Andalusië uit zijn lethargie. De *campesinos* daar gingen over tot actie. Tussen 1918 en 1920 vonden in deze streken 181 landarbeidersstakingen plaats evenals talloze landbezettingen.¹⁵⁶ De gebeurtenissen in Andalusië werden door de Spaanse historicus Juan Díaz del Moral, betiteld als het '*Bolsjewistisch Triënnium*'.¹⁵⁷ Daarmee kreeg deze periode haar definitieve naam in de Spaanse historie. Onder leiding van de anarchisten gingen ze over tot landbezettingen. Massaal de leuzen volgend van de Russische *Bolsjewieken* verjoegen ze de

¹⁵⁴ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 295.

¹⁵⁵ ibidem, 298. Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 243.

¹⁵⁶ Bernecker, *Geschiede Spaniens*, 83.

¹⁵⁷ J. Díaz del Moral, *Historia de las agitaciones Campesinas Andaluzas. Antecedentes para una reforma agraria* (Madrid 1973) 168.

grootgrondbezitters.¹⁵⁸ In de ogen van de muiters was de tijd aangebroken om het kapitalisme te vernietigen.¹⁵⁹ Door de boze *campesinos* te mobiliseren dachten de anarchisten tegelijkertijd de in hun ogen bedaarde socialistische een hak te zetten.

Het munten van de troebelen in het zuiden door Díaz del Moral als *El Trienio Bochevique* was briljant. De propaganda die de anarchisten voor de *Sovjets* maakten, werd door het regime om tactische redenen opgeblazen. De termen *Sovjet* zaaiden angst bij de bezittende klassen. Dat was de rechtvaardiging voor het regime tot een meedogenloze repressie.¹⁶⁰ De angst bij de burgers was overigens reëel. In deze periode vernietigden de landarbeiders op grote schaal de oogsten. Wijnstruiken en olijfbomen werden vernietigd en landhuizen werden geplunderd en in brand gestoken. Hier en daar werden zogenaamde Bolsjewistische republiekjes gesticht.¹⁶¹ Het uitroepen van deze minirepubliekjes was in werkelijkheid slechts bedoeld om aan te geven dat de *campesinos* het vruchtgebruik wilden hebben van de schrale gronden, die de landeigenaren braak lieten liggen.¹⁶²

De mijnwerkers van de *Rio Tinto* kopermijnen in Andalusië werden ook gegrepen door het revolutionaire vuur. Ze sloten zich aan bij de acties van de landarbeiders. De regering steunde op de haar vertrouwde tactieken: het oproer dempen en de opstandelingen bestraffen. Daarbij maakte ze gebruik van 'somaten', een soort knokploegen.¹⁶³ Het was een strijd die ruim een jaar voortsleepte.¹⁶⁴ Inmiddels was duidelijk geworden dat veel groeperingen in de samenleving zich niet konden verenigen met de methoden en doelstellingen van de anarchisten. Het gegeven dat de mijnwerkers zich inlieten met het anarchistische oproer, was voor de PSOE een reden om zich afzijdig te houden.¹⁶⁵ Ze bleef vasthouden aan haar coöperatieve houding en zonk verder weg in een isolement.¹⁶⁶ Coalitievorming, ook op een tijdelijke grondslag, was uitgesloten.

---

¹⁵⁸ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 245 – 246.

¹⁵⁹ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 293.

¹⁶⁰ Bernecker, *Geschiede Spaniens*, 83.

¹⁶¹ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 292 – 293.

¹⁶² Díaz del Moral, *Historia de las agitaciones Campesinas Andaluzas*, 172.

¹⁶³ A. Gramsci, *Klassenstrijd en fascisme. Kroniek en analyse van de opkomst van het fascisme*, vert. D.

Vlasblom, 1e dr. (Odijk, 1979) 43.

¹⁶⁴ Díaz del Moral, *Historia de las agitaciones Campesinas Andaluzas*, 294.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 176.

¹⁶⁶ Heywood, *Marxism*, 62.

III.3. De genadeslag voor het mythische Utopia

In Madrid waren de woelingen in Andalusië voor premier Maura aanleiding om af te treden. Hij werd opgevolgd door de conservatief Sánchez Toca. Ook trad er een nieuwe gouverneur aan in Andalusië. Deze man, Amado genaamd, zette een verzoeningsoffensief in. Hij wist de reactionaire beampten in te tomen. Het moorden hield hierdoor tijdelijk op.¹⁶⁷ In de Spaanse constellatie was dit delicate akkoord echter te mooi om waar te zijn. Het akkoord werd dan ook door ultra-reactionaire extremisten uit de gelederen van de beampten ondermijnd. Ze erkenden het akkoord niet en ze startten een nieuw offensief tegen de stakers. Er werden arrestatiebevelen uitgevaardigd tegen de leden van de syndicalistische bonden.¹⁶⁸ Hierdoor laaide het geweld weer op.

De reactionaire beampten bleven volhardend in hun streven. Ze eisten het verbod van de CNT. Dat werd door de regering ingewilligd.¹⁶⁹ Veel effect had het verbod overigens niet. De CNT had lering getrokken uit de ervaringen van 1909. De bond had een voor de anarchisten ongebruikelijke structuur. Daardoor konden ze geordend ondergronds gaan. Voor het evenwicht stelde de regering ook paal en perk aan de handelingsvrijheid van de moordende beampten. Beide werden onder curatele gesteld van de regering.¹⁷⁰ De beamptenfederatie pakte echter door: ter provocatie van de anarchisten gooiden moordenaars in Barcelona een bom in een menigte arbeiders.¹⁷¹

De zaak werd verder verscherpt doordat de nieuwe militaire gouverneur Martínez Anido een dodenlijst had gepubliceerd met de namen van 675 syndicalisten. Met zijn steun hadden de oude beamptenfederaties zich omgevormd tot de rechts-reactionaire vakbond *Sindicato Libre*.¹⁷² De leden van deze bond traden op als een soort doodseskader dat bewapend was met de modernste geweren. Binnen de eerste zesendertig uur waarin ze groen licht hadden gekregen om te handelen, schoten deze moordenaars eenentwintig van die genoteerde syndicalisten dood, waarbij de politie een oogje dichtkneep.^{173 174} Zij die nog op de nominatie stonden om gearresteerd te worden, werden door de politie opgepakt en ‘op de vlucht’ doodgeschoten. Iets dergelijks gebeurde ook met opgepakte arbeiders die in vrijheid

¹⁶⁸ Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 246.

¹⁶⁹ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 72.

¹⁷⁰ *ibidem*, 72.

¹⁷¹ *Ibidem*, 73.

¹⁷² Esdaile, *Spain in the Liberal Age*, 246.

¹⁷³ *Ibidem*, 246.

¹⁷⁴ *La sombra de la rey*, regie D. de la Torre Netflix 2018.

waren gesteld. Ze werden, al huiswaarts lopend, door doodseskaders in een hinderlaag gelokt en geliquideerd. In anderhalf jaar tijd werden meer dan 230 syndicalisten gedood.¹⁷⁵ Ook Dato zou de strijd niet overleven. Hij werd in mei 1921 door een anarchist vermoord. Hoewel het revolutionaire tij, door gebrek aan solidariteit, in 1920 verlopen was, smeulde deze strijd door tot in 1923.¹⁷⁶ In maart van dat jaar werd de charismatische CNT-leider, Seguí, vermoord.¹⁷⁷ Hij was de enige onder de anarchisten die de potentie had om uit te groeien tot een landelijk leider van het verzet.¹⁷⁸

Op 13 september 1923 nam met permissie van het leger Miguel Primo de Rivera y Orbanejo met de zoveelste *pronunciamento* de macht over.¹⁷⁹ De reactionairen en de conservatieven in Spanje trokken bijgevolg aan het langste eind. Hij vervolgde CNT-leden en de anarchistische federaties, evenals de net opgerichte Partido Comunista de España (PCE).¹⁸⁰ Ook de Catalaanse nationalisten van de *Lliga* en het *Bloque* werden vervolgd.¹⁸¹ Met de staatsgreep kwam er een einde aan de periode van 1917 – 1923, waarin vijftien regeringen getracht hadden om rust en orde te brengen.¹⁸² Alle hiervoor genoemde groeperingen werden verboden. De PSOE mocht niet in het openbaar opereren, maar de UGT werd getolereerd. In een later stadium zou de UGT gaan samenwerking met Primo de Rivera.¹⁸³ Ze kon ideologisch soepel meebewegen naar links en naar rechts.¹⁸⁴ Dat kan het gevolg zijn van de houding van de anarchisten en de CNT. Het bewind dat Primo de Rivera leidde, had fascistische trekjes. Hij was een bewonderaar van Mussolini. In 1924 voerde hij het eenpartijstelsel in, waarin de fascistische *Unión Patriótica* de dienst uitmaakte. Veelzeggend was dat Francisco Largo Caballero, de leider van de socialistische UGT, adviseur arbeidszaken werd voor Primo de Rivera. Het illustreerde de enorme kloof tussen anarchisten en socialisten.¹⁸⁵ Die kloof zou doorwerken in de historie van de Spaanse arbeidersbeweging. Het bewind van Primo di Rivera functioneerde kortstondig, want in 1930 kwam er, vanwege de beurskrach van 1929, een einde aan zijn junta.¹⁸⁶

---

¹⁷⁵ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 73.

¹⁷⁶ Ibidem 70.

¹⁷⁷ Mitchell, *De Spaanse burgeroorlog*, 26.

¹⁷⁸ Ibidem, 74.

¹⁷⁹ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 74.

¹⁸⁰ Edaile, *Spain in the Liberal Age*, 241 – 248.

¹⁸¹ Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme*, 310 – 311.

¹⁸² Bernecker, *Geschiede spaniens*, 84.

¹⁸³ Heywood, *Marxism*, 91 – 92.

¹⁸⁴ Ibidem, 93.

¹⁸⁵ Ibidem, 94 – 96.

¹⁸⁶ Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 78.

III.4 . Resumé mobilisatie en leiderschap Spanje

De periode 1917 – 1920 in Spanje was een strijd tussen het regime en delen van het proletariaat, dat aangevoerd werden door anarchisten en syndicalisten. De socialisten hielden zich afzijdig. De anarchisten schuwden het geweld niet en dat werd beantwoord door het regime met tegengeweld. De *relatie tussen staat en volk* bleef door de houding van de tegenpolen grondig verstoord en de voedingsbodem voor een revolutie bleef aanwezig. De situatie na de Eerste Wereldoorlog leek op de vooroorlogse situatie. Binnen de dimensie *relatie* hadden bij zowel de oppositie als de behoudende krachten geen wijzigingen plaatsgevonden. Opponenten waren niet in staat om een wig te drijven tussen de hogere en de lagere officieren. Er was geen toestroom van nieuwe bondgenoten naar de oppositie. Door de verhoudingen binnen deze dimensie is duidelijk dat een revolte geen kans van slagen had. De behoudende krachten handhaafden het overwicht.

In tabel 3 is met een **0** aangegeven dat bij de oppositie de variabele *netwerken binnen gemeenschappen* geen aantoonbaar positieve uitwerking heeft gehad. De oppositionele groepen bleven gescheiden vanwege ideologische en geografische blokkades. Door de scheiding was er ook landelijk geen positieve uitwerking van *koppeling van doelen en belangen* merkbaar. De verschillen in belangen en doelen tussen de anarchisten en andere tegenstanders van het regime waren te groot. Dat weerspiegelt zich in de variabele *aansprekende leuzen*; die leuzen waren onduidelijk en leverden geen positieve bijdrage. Deze twee variabelen worden eveneens met **0** aangeduid. Bij de behoudende krachten is de positieve uitwerking van de drie variabelen binnen de dimensie *mobilisatie* wel aantoonbaar. Alle drie zijn met **1** gemarkeerd. De twijfelaars onder de behoudende krachten bleven deel uitmaken van de groep. De behoudende krachten handhaafden het overwicht.

Tabel 3: Score variabele binnen de dimensie mobilisatie in Spanje na de Eerste Wereldoorlog

VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE MOBILISATIE BIJ DE:	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Netwerken binnen gemeenschappen	0	1
Koppeling van doelen en belangen	0	1
Aansprekende leuzen	0	1
RESULTAAT dimensie MOBILISATIE	100% negatief	100% positief

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

In tabel 4 is bij de oppositie binnen de dimensie *leiderschap* aangegeven dat de variabelen *krachtig leiderschap*, *geordend leiden* en *draaiboek* niet aantoonbaar positief hebben uitgewerkt. *Ideologie* is wel aanwezig binnen de oppositie, maar de onderlinge verschillen zijn te groot en dat werkt elkaar tegen. Alle variabelen zijn derhalve met **0** gemarkeerd. Bij de behoudende krachten hebben de variabelen binnen de dimensie *leiderschap* wel aantoonbaar een positieve uitwerking. Binnen deze dimensie is duidelijk geworden dat de conservatieve en reactionaire militairen en beambten de regie, die gebaseerd was op traditionele normen en waarden met betrekking tot orde en gezag, volledig in handen hebben.

Tabel 4: Score variabelen binnen de dimensie leiderschap in Spanje na de Eerste Wereldoorlog

VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE LEIDERSCHAP BIJ DE:	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Kracht leiderschap	0	1
Geordend leiden	0	1
Ideologie	0	1
Draaiboek	0	1
RESULTAAT dimensie LEIDERSCHAP	100% negatief	100% positief

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

In de tabellen is zichtbaar dat de oppositie in Spanje van meet af aan geen schijn van kans maakte. Anders dan in Italië waren binnen de dimensie *relatie* de ingrediënten aanwezig om de revolutie al in het prille begin te laten mislukken. Binnen de dimensies *mobilisatie* en *leiderschap* waren geen ontwikkelingen aan te wijzen die hierin verandering konden brengen.

“Ze willen martelaar worden voor de goede zaak. Wat leverde het allemaal op? Niets anders dan het creëren van martelaren (...). Het leidde tot het martelen van anarchistische activisten (...). En dat was het dan. Alles bleef bij het oude want het zou helemaal niets opleveren”.

Charles J. Esdaile

(eigen vertaling)

HOOFDSTUK IV

DE REBELLIE VAN 1919 – 1920: IL BIENNIO ROSSO

In dit hoofdstuk wordt hetzelfde onderzoek uitgevoerd conform de besproken onderzoeksopzet, maar dan bij Italië. Ook dit deel spitst zich toe op de twee dimensies: *mobilisatie* en *leiderschap* en de variabelen die ze omvatten. Bekeken wordt of de Italiaanse revolutionairen in staat waren om een bredere massa te mobiliseren en deze te leiden naar het beoogde einddoel. In dit betoog staan de jaren 1918 - 1920 centraal. Ze werden fameus onder de naam *Il Biennio Rosso*. Ook zal terloops aandacht besteed worden aan de variabele *relatie*, omdat ontwikkeling hierbinnen wijzigingen in de verhoudingen kunnen brengen. Ook wordt vooraf gekeken naar de *relatie tussen staat en volk*.

Het doorlichten van de ontwikkelingen vindt wederom plaats aan de hand van de variabelen *netwerken binnen gemeenschappen*, *koppeling doelen en belangen*, *aansprekende parolen* alsmede *kracht van leiderschap*, *geordend leiden*, *ideologie* en *draaiboek*. Italië leek, net als Spanje, de handel en wandel van Rusland na te volgen. Na een enthousiaste start van de revolutie mislukte ze, tegen de verwachting in. De revolutie strandde op andere gronden en in een later stadium dan in Spanje. Het gedroomde morgenrood van de arbeiders werd gesmoord. De wijze van neerslaan van de revolutie was typerend voor de heersende mores in het land. Ze worden zichtbaar via de verschijningsvormen van dat geweld. Aanschouwelijk wordt waarom de rebellen in Italië niet opgewassen waren tegen de methoden van de regering en de antirevolutionairen. De vraag is: wat ging er mis bij de revolutionairen in Italië en hoe pakt de regering en de antirevolutionairen de revolutie aan? Duidelijk wordt dat er curieuze verschillen waarneembaar zijn in het verloop en het einde van de revoluties in Spanje en Italië. Hetzelfde geldt voor het grondvesten van de fascistische orde.

IV.1. De begeerde buit van de gemankeerde overwinnaar

De Italianen wentelden zich gedurende de oorlog in nationale trots. Ook hier profiteerden de landeigenaren en de entrepreneurs in de zware industrie van dit conflict.¹⁸⁷ De vooroorlogse werkeloosheid was verdwenen. Er werd zelfs een basis gelegd voor de vrouwenemancipatie, want vrouwen traden toe tot het productieproces. De eindoverwinning

---

¹⁸⁷ P. Spriano, *The Occupation of the Factories: Italy 1920*, ed. and trans. by G.A. Williams, 1968 edition (Michigan 1975) 9

vervulde het volk met trots. De verwachte gebiedsuitbreidingen aan de overkant van de Adriatische Zee streelden de nationalistische gevoelens. Als gevolg van de hoogconjunctuur waren de lonen van de arbeiders flink gestegen. De interne sociale rust suggereerde valselijk een stabiele relatie.

Na de oorlog stortte de economie in. De omschakeling naar een vrede-economie wilde niet vlotten.¹⁸⁸ De werkloosheid van voor de oorlog keerde terug. In 1919 zaten ruim twee miljoen arbeiders zonder werk. Ook de urbanisatie in de industriële driehoek Lombardije-Ligurië-Piëmont liep uit de hand. De steden raakten overvol.¹⁸⁹ Tot overmaat van ramp wist Italië als medeoverwinnaar deze status amper te verzilveren. De beoogde gebiedsuitbreidingen werden door de andere geallieerden tegengehouden.¹⁹⁰ Het land kreeg eveneens te maken met oplopende staatstekorten. In 1915 was die 2,9 miljard lire en die steeg tot 23,3 miljard in 1919.¹⁹¹ Na vier jaar oorlog als geallieerd lidmaat kwam Italië als een gemankeerde overwinnaar uit de strijd. De vooroorlogse conflicten tussen de staat en de arme bevolking staken weer de kop op. Dat leverde een revolutionair klimaat op dat gevoed werd door de PSI die als enige socialistische partij in Europa in het parlement tegen de oorlog had gestemd.¹⁹²

IV.2 Een geestdriftige start van de revolutie

In Italië kwamen de protesten later op gang dan in Spanje. Dat kwam door de euforie vanwege de eindoverwinning in de oorlog. Ook in Italië begon de onrust met eisen voor hogere lonen. In tegenstelling tot Spanje waren het de industriearbeiders die als eersten voor een betere beloning opkwamen. Zij hadden jarenlang onder een strikte discipline gewerkt. Nu het vrede was, wilden ze er de vruchten van plukken. Anders dan in Spanje had de liberale regering van Italië hiervoor begrip. Ze willigde een aantal eisen van de arbeiders in zoals een achturige werkdag, verzekeringen tegen ziekte en werkloosheid. Er kwam ook een pensioenregeling. Het beleid was gericht op het verbeteren van de relatie tussen staat en volk. De regering veronderstelde dat hiermee de sociale vrede zou terugkeren.¹⁹³ Ze vergiste zich. De arbeiders waren na de zware oorlogsjaren in eerste instantie uit op een betere betaling. Er

¹⁸⁸ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 173 – 174.

¹⁸⁹ Ibidem, 173 – 174.

¹⁹⁰ Ibidem, 176.

¹⁹¹ Ibidem, 173.

¹⁹² Heywood, *Marxism and the Failure of Organized Socialism*, 31.

¹⁹³ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 180.

braken stakingen uit, vooral in de Noord-Italiaanse steden. De stakingen kregen gaandeweg het karakter van een rebellie. Naast de materiële eisen wilden de stakers een herziening van de eigendomsverhoudingen bedingen.¹⁹⁴ Deze eisen werd kracht bijgezet door een stakingsgolf die in 1919 over het land uitvloeide. Die ontwikkelde zich tot een niet te stuiten vloed: meer dan een miljoen fabrieksarbeiders legden het werk neer. De eensgezindheid onder de stakers leek totaal.¹⁹⁵

De relaties tussen de arbeidersfracties onderling waren beter dan die in Spanje: er was sprake van een coalitie tussen arbeiders, diverse fracties binnen en buiten de socialistische partij en de vakbonden CGL en USI. Via hun netwerken waren zij in staat om de onderklasse te mobiliseren om hun eisen kracht bij te zetten. Ze slaagden erin een koppeling tussen belangen en doelen aan te brengen die velen aansprak. Ze lardeerden die doelen met duidelijke parolen: een eerlijkere sociale politiek en andere eigendomsverhoudingen.¹⁹⁶ Dat ging beduidend verder dan de voorstellen van de regering voor betere sociale voorzieningen. De eisen waren concreter dan die van hun revolutionaire evenknieën in Spanje. De massaliteit van de protestbeweging nam toe.¹⁹⁷ Uiteindelijk was deze zo massaal dat de regering, in contrast met de Spaanse, met de rug tegen de muur kwam te staan. Ze was daardoor bereid tot hervormingen om zo de relatie te normaliseren.

De stakingsbereidheid van het fabrieksvolk in Italië was massaler dan in Spanje. Dat werkte aanstekelijk op de landarbeiders en de kleine pachters; ze voelden zich al jaren te kort gedaan. De door de regering beloofde landhervormingen waren op niets uitgelopen. In 1919 begonnen dagloners te staken. Het aantal deelnemers liep op van een half miljoen in 1919 naar anderhalf miljoen in 1920. Ze weigerden om te oogsten.¹⁹⁸ Ook de pachtboeren stopten in september 1919 met het betalen van de pacht. In oktober gingen deze plattelanders massaal over tot het bezetten van landerijen. Ze verjoegen de grootgrondbezitters. Ze gebruikten daarbij leuzen zoals de *Bolsjewieken*: ‘Het land voor hen die het bewerken’.¹⁹⁹ Het voorgestelde sociale beleid van de regering leek niemand aan te spreken. Nu zowel de fabrieksarbeiders en het plattelandsproletariaat staakten, was er sprake van een brede coalitie van loonafhankelijken. Samen bonden ze de strijd aan tegen de regering. De belangen en de

---

¹⁹⁴ Van Osta *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 180 - 181.

¹⁹⁵ Ibidem, 180 – 181.

¹⁹⁶ Ibidem, 180 - 181.

¹⁹⁷ Neville, *Mussolini* 67.

¹⁹⁸ Ph. Morgan, *Italian Fascism, 1915 – 1945* (London/New York 2004) 39.

¹⁹⁹ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 180 – 181.

doelen van beide groepen werden door het linkse netwerk bij elkaar gebracht.²⁰⁰ Ze sloten keurig bij elkaar aan: een nieuwe orde met andere bezit- en machtsverhoudingen. De aantrekkelijke parolen stelden de coalitie open voor andere misdeelden. In tegenstelling tot Spanje deden zelfs de pachters mee.

Net als in Spanje verontrustte de woelingen de middenklassen. In Italië speelde deze klasse echter een andere rol dan in dat land. Ze eiste namelijk nadrukkelijker dan de middenklasse daar dat de regering zou ingrijpen. Deze eisen werden sterker toen er voedselrellen uitbraken in de steden van Noord- en Midden-Italië. De prijzen van voedsel waren, door de acties van de landarbeiders, fors gestegen. Het pas aangetreden kabinet, onder leiding van premier Nitti, nam een *noncuranza* houding aan.²⁰¹ In tegenstelling tot Spanje wilde hij de arbeiders coulant tegemoet treden. Hij wilde de mogelijkheid openhouden om in de toekomst bezuinigingen door te voeren want de oorlog had een hoge staatsschuld opgeleverd. De steun van de arbeidersklasse daarvoor was onontbeerlijk. Om het draagvlak niet te verkwanselen wilde hij in geen geval het leger inzetten. De herinnering aan de nachtmerrie in Ancona stonden nog in het geheugen van de regeringsleden gegrift.²⁰²

Om de gemoederen te sussen ondernam de regering Nitti een vlucht naar voren. Zij verordonneerden aan de lokale overheden om voedselcomités te formeren, in samenwerking met de vakbonden en linkse organisaties. De comités zouden voedsel moeten opkopen en gunstige prijzen moeten bedingen. Deze sympathieke aanpak leek te werken. De voedselprijzen daalden en de onrust onder de arbeiders nam af. Deze politiek had ook een schaduwzijde. De lage prijzen gingen ten koste van de inkomsten van de winkeliers en kleine neringdoenden. Ze werden bedreigd in hun bestaanszekerheid. Ze ergerden zich aan het feit dat de regering niets ondernam tegen die arbeiders die, ondanks de gunstige voedselprijzen, relletjes bleven veroorzaken.²⁰³

Met dit beleid bereikte de regering twee dingen: enerzijds – bewust – het herstellen van rust onder het arbeidersvolk en anderzijds – wellicht een onbedoeld neveneffect – het verhinderen van coalitievorming tussen het weerspannige industrie- en plattelandsproletariaat en gefrustreerde middenstanders. In de ogen van de middenstand was het plebs schuldig aan het afpersen van de regering. Als gevolg daarvan werden de zelfstandigen in de armen

²⁰⁰ Bertolucci, (regisseur), *Novecento*, gerestaureerde integrale versie (1976), DVD, Lumiere Home.

²⁰¹ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 182.

²⁰² Duggan, *The Force of Destiny*, 387.

²⁰³ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 181.

gedreven van de conservatieven, de industriëlen en de grootgrondbezitters. Dat bood kansen voor een tegencoalitie. De kleine neringdoenden konden nu gemobiliseerd worden onder motto's zoals 'orde en gezag' en 'verdediging van lijf en goed': het gemeenschappelijke belang van de bezittende klasse. Hiermee werd een uitbreiding van de revolutionaire coalitie naar middenstanders verhinderd.²⁰⁴ De belangen tussen proletariërs en kleine bezitters liepen te ver uiteen. Uit dit onderzoek is niet gebleken of de regering bewust deze tactiek heeft gevolgd. Wat wel opvallend was, is het feit dat deze coalitie zichtbaar was. Iedereen in Italië kon er nota van nemen. In Spanje waren dit soort coalities eerder diffuus en omgeven door heimelijkheid.

In 1920 denderde de onrust naar een climax. De bevlogenheid onder de arbeiders was toegenomen. Het doel, een nieuwe rechtvaardige sociale orde, was nog steeds niet bereikt. Om meer druk uit te oefenen gingen ze over tot het saboteren van het productieproces in vitale fabrieken. De productie viel daardoor bij de FIAT-fabrieken in Turijn en Alfa Romeo-werkplaats in Milaan binnen een week dramatisch terug.²⁰⁵ Het gehele post- en telegraafverkeer kwamen tot stilstand en ook de treinen reden niet meer. Deze stakingen vielen samen met een massale staking van de landarbeiders in de Povlakte.²⁰⁶ Italië leek meer in de greep van een onomkeerbare revolutie te zijn dan Spanje. Volgens Antonio Gramsci hadden de kapitalisten het primaat verloren en zou hun vrijheid evenals hun macht beperkt worden.²⁰⁷

Intussen deed de regering niets. Deze houding nodigde de ondernemers en hun bondgenoten uit om zelf het recht in eigen hand te nemen. Stakende arbeiders werden bedreigd en werkwilligen werden onder bewaking ingezet om de productie te hervatten.²⁰⁸ Van oudsher de tactiek om de solidariteit onder arbeiders te breken. Deze tegenzet was de facto het begin van het ondermijnen van de eensgezindheid binnen de revolutionaire coalitie.

De vakbonden reageerden hierop met de oproep tot bedrijfsbezettingen. Ruim 400.000 arbeiders in de grote steden van het noorden gaven hier gehoor aan en fabrieken en scheepswerven werden, anders dan in Spanje, tot eigendom van de arbeiders verklaard.²⁰⁹

---

²⁰⁴ Gramsci, *Klassenstrijd en fascisme*, 8.

²⁰⁵ P. Spriano, *The Occupation of the Factories*, 52 – 57.

²⁰⁶ H. Woller, *Geschiede Italiens im 20. Jahrhundert* (München 2010) 79 – 80; Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 180 – 181.

²⁰⁷ A. Lepre, *Antonio Gramsci e la questione del potera 1919 – 1920* (Turijn 1954) 48.

²⁰⁸ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 181.

²⁰⁹ Spriano, *The Occupation of the Factories*, 60.

Deze eigenrichting leidde tot het met geweld verdrijven van werkwilligen en zetbazen van de eigenaren, die overigens ook met geweld hun posities hadden terugveroverd. Ook nu greep de regering niet in. Deze nonchalante houding nodigde uit tot driestere acties van de industriëlen. Als reactie hierop gingen de arbeiders in de machinefabrieken over tot het produceren van wapens. Ze wilden hun revolutie verdedigen zoals de Sovjets in Rusland dat deden. Pas toen de regering deze bedoelingen in de gaten kreeg, greep ze in.²¹⁰

Door de slappe houding van de regering radicaliseerde de rechterflank van het Italiaanse politieke spectrum. De conservatieven, de burgerij en de ondernemers waren diep geschokt omdat de inzet van het leger uitbleef. Hun gramschap werd groter toen de regering begon te onderhandelen met vertegenwoordigers van de vakbonden en arbeiderscomités. In de ogen van de regering kon ze niet anders: in Turijn waren, naar het voorbeeld van de *Bolsjewieken*, de grote autofabrieken van FIAT en Lancia Sovjets opgericht die alle macht naar zich toetrokken en ze bewapende zichzelf.²¹¹ De Sovjets stonden onder leiding van de metaalbewerkerbond en ze stelden zich op als de bestuurders en gezagsdragers en ze namen de productie als collectieven ter hand.²¹² De acties getuigden van leiderschap. Het was Antonio Gramsci, die de bezetters in Turijn adviseerde. De *arbeidersraden* in Italië waren professioneler dan die van de landarbeiders in het Spaanse Andalusië.

Dit Turijnse draaiboek dreigde nagevolgd te worden in andere delen van Italië. Om uitbreiding te voorkomen besloot de regering om de vakbonden controlerende bevoegdheden te geven in alle grote bedrijven binnen Italië. Die bevoegdheden werden vastgelegd in een wet. Deze wet kon aangenomen worden omdat de PSI, de radicale republikeinen en de liberalen, een meerderheid bezaten in het parlement.²¹³ De aanname ervan leidde tot verwarring in het linkse revolutionaire kamp. De PSI kwam erdoor in een spagaat terecht: de linkerflank wilde de revolutionairen tevredenstellen, de reformistische rechterflank wilde de revolutionaire arbeidersraden juist neutraliseren. De revolutionaire arbeiders bleven echter steun ontvangen voor hun bezettingspolitiek van de radicalen binnen de vakbonden CGL en USI en de PSI. Die trokken zich niets aan van de parlementariërs.²¹⁴ Of de nieuwe wet op de controle van ondernemingen een tactische zet was om een breuk te forceren in de linkse

---

²¹⁰ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 181.

²¹¹ Spriano, *The Occupation of the Factories*, 63.

²¹² Gramsci, *Klassenstrijd en fascisme*, 10.

²¹³ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 181.

²¹⁴ Spriano, *The Occupation of the Factories*, 100 – 101.

gelederen, is onduidelijk. Vanuit de visie van de regering kwam het gesorteerde effect wel van pas.²¹⁵ De wet bleek een bom te zijn onder de mobilisatie van de arbeiders.

IV.3. *Het gedroomde morgenrood gesmoord*

De hierboven beschreven situatie was voor de ondernemers de druppel die de emmer deed overlopen. Het regeringsbesluit beperkten hun ondernemingsvrijheid en het gaf de revolutionairen ruim baan. De ondernemers waren nu meer dan ooit bereid om zich te verzetten.²¹⁶ Dat verzet was acuut nodig, want in Ancona was een munterij uitgebroken onder de daar gelegerde soldaten.²¹⁷ Die konden zich ontwikkelen tot potentiële bondgenoten van de arbeiders. De combinatie van bezette fabrieken, onteigende landgoederen, arbeidersraden en muitende soldaten riep horrorbeelden op uit Bolsjewistisch Rusland: de verandering van de eigendomsverhoudingen leek in zicht.²¹⁸ De tegencoalitie kreeg nu echt vorm: het was nu zaak om deze in beweging te zetten met pakkende slagzinnen. In tegenstelling tot de situatie in Spanje, waar het regime en zijn reactionaire supporters in de ambtenarij de regie hadden, kwam het initiatief van verzet tegen de revolutionairen van de groepen die zich in de steek gelaten voelden door de regering.

Het front van middenklasse, ondernemers en grootindustriëlen zocht medestanders. Men zocht figuren die bereid waren datgene te doen wat de regering naliet, namelijk de opstandelingen met geweld uit de fabrieken en van de landgoederen te verdrijven. De gewenste bondgenoot vond men bij de groep gedemobiliseerde oud-strijders en de zogenaamde *arditi*, de voormalige stoottroepen.²¹⁹ Ook het nationaal sentiment onder bepaalde groepen socialisten was door de oorlog toegenomen.²²⁰ Die sloten zich aan bij het bonte gezelschap van rechtse nationalistes die zich in het parlement aaneengesloten. Ze noemden zich *Fascio Parlamentare di Difesa Nazionale*.²²¹ Ze wilden ervoor zorgen dat Italië, na de *catastrofe van Caporetto*, aan de oorlog bleef deelnemen.²²²

---

²¹⁵ Spriano, *The Occupation of the Factories*, 14.

²¹⁶ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 181.

²¹⁷ Morgan, *Italian Fascism*, 39.

²¹⁸ Neville, *Mussolini*, 66.

²¹⁹ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 184.

²²⁰ Gramsci, *klassenstrijd en fascisme*, 8.

²²¹ *ibidem*, 171.

²²² Duggan, *The Force of Destiny*, 391 - 394.

Boegbeeld van deze beweging was de politieke avonturier Gabriele D'Annunzio. Deze dichter, schrijver en vurig nationalist voerde na de oorlog de *legionari* aan die *Fiume* in 1919 binnen vielen. *Fiume* was door de geallieerde bondgenoten beloofd aan Italië. Na de oorlog losten ze deze belofte niet in. Zij en hun leider werden geflankeerd door een culturele en intellectuele kring. Deze groep intellectuelen en kunstenaars werd de *Fasci Futuristi* genoemd en ze verheerlijkten de toekomst. De *fasci**, *futuristi* en *legionari* vulden elkaar in politiek en ideologisch opzicht en in praktische zin aan. Grootindustriëlen, zoals de gebroeders Perrone van het staalbedrijf Ansaldo en Giovanni Agnelli van FIAT, steunden deze beweging. Er ontwikkelde zich een coalitie van misnoegde groeperingen, die varieerde van hoge militairen, industriëlen, landeigenaren en middenstanders die vreesden voor hun bezittingen, tot aan gedemobiliseerde soldaten, gefrustreerde nationalistische politici en boze kunstenaars. Ze vonden elkaar in de haat tegen links. Deze haat en het veronderstelde verlies van eigendommen waren de fundamenten waarop deze coalitie vorm kreeg. Gezamenlijk zouden deze rechtse kringen het politieke campagnepodium betreden om vandaaruit de 'antirevolutionaire' massa's te mobiliseren met de oproep om zich te weren tegen het 'rode' gevaar. Een dergelijke openlijke verbinding op rechts vond in Spanje niet plaats.

Benito Mussolini, de voormalige revolutionaire socialist, was bij aanvang van de oorlog toegetreden tot het nationalistische kamp. Na de oorlog richtte hij zijn eigen politieke beweging op. Met deze *Fasci di Combattimento* wilde hij een *ordine nuovo*** bereiken.²²³ Zijn strijdkreet was: '*Vivere pericolosamente*', wat betekent: '*Leef gevaarlijk*'.²²⁴ Met deze leuze was hij in staat om zowel anarchisten en syndicalisten als antirevolutionaire groeperingen te verenigen en te mobiliseren.²²⁵ Hij werd de leider van alle nationalistische en antisocialistische elementen, de beschermheer van de industriebaronnen, landeigenaren, bourgeoisie, middenstand en oud-strijders. Dat was zijn reactionaire kant. Hij kwam, met zijn linkse retoriek, ook op voor arbeiders en iedereen die zich misdeeld voelde. Dat was zijn revolutionaire kant.²²⁶ Oud-strijders, zeker officieren, werden in het verleden geregeld gemolesteerd door antimilitaristische arbeiders. Ze kozen daardoor bewust voor Mussolini.²²⁷ Het was zijn kracht om deze uiteenlopende groepen met elkaar te verbinden. Het amalgaam

²²³ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 186.

²²⁴ Historisch Nieuwsblad, 'Benito Mussolini (1883 – 1945). Vader van het fascisme', *Historisch Nieuwsblad* 4 (2015).

²²⁵ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 188 – 189.

²²⁶ Ibidem, 188 – 189.

²²⁷ A. Stam, *Honderd jaar wereldgeschiedenis, 1870 – 1970* (Utrecht 1971), 195.

* Deze naam werd al eerder gebruikt door opstandige zuiderlingen.

** Niet te verwarren met het linkse blad *L'Ordine Nuovo* van Antonio Gramsci dat in Turijn verscheen.

aan linkse en rechtse kreten werkte uitstekend. Italië leek, in afwijking van Spanje, op een ‘tegenrevolutie’ af te stevenen.

De *quadristi* van Mussolini gingen gekleed in herkenbare uniformen. Met deze ‘zwarte’ knokploeg begon hij een agressieve campagne tegen socialisten, anarchisten en alles wat naar links zweemde. Door zijn propagandistische talenten slaagde hij erin het geweld van links op de voorgrond te plaatsen. Daarmee leek de schuld voor de chaos in Italië bij de ‘roden’ te liggen. Met zijn verhalen over het linkse geweld en zijn gesnoef over de aanpak daarvan verdoezelde hij dat de *squadristi* nog gewelddadiger waren dan de radicale arbeiders. Ze tuigden tegenstanders af en lieten hen levende kikkers eten en wonderolie drinken.²²⁸ Het antirevolutionaire tegengeweld in Italië was wel degelijk hevig.²²⁹

In 1920 staakten nog ruim één miljoen arbeiders. Dat liep in 1921 terug tot een schamele 80.000. Achteraf zou Mussolini het ‘communistische gevaar’ bagatelliseren, het kwam hem, zo zei hij, goed uit om de weg naar de macht te effenen.²³⁰ Naarmate het revolutionaire tij verliep, werd de verwarring binnen de PSI groter. De revolutionairen waren verrast door de regering vanwege haar toezeggingen met betrekking tot de zeggenschap in fabrieken. Het veroorzaakte een verlamdende discussie tussen de onbuigzame kern in Turijn en andere revolutionairen.²³¹ Het lukte de partij niet om een brug te bouwen naar de middenklassen en om ex-soldaten te mobiliseren voor hun zaak. Het draagvlak voor de revolutie was te smal.²³² Het lukte Mussolini wèl om groepen te verbinden.²³³ Zowel de PSI als de GCL en de USI waren niet in staat om het proletariaat te begeleiden in haar strijd.²³⁴ Met charisma en met terreur sloeg de balans om in het voordeel van Mussolini. Bij links ontbrak het aan een persoon van een dergelijk kaliber.

Met de komst van Mussolini implodeerde de Italiaanse ‘rode’ droom. Mussolini-aanhangers eigenden zich de sleutels van de overheidsgebouwen van de provinciale hoofdsteden in Noord-Italië toe. Met deze intimiderende werkwijze wilden ze premier Facta dwingen om af te treden. Deze kondigde per decreet de staat van beleg af, maar de koning weigerde dat te tekenen. Voor Mussolini was dat het signaal om met zijn strijdgroepen eind

---

²²⁸ Neville, *Mussolini*, 68 – 70.

²²⁹ Gramsci, *klassenstrijd en fascisme*, 15.

²³⁰ Neville, *Mussolini*, 68.

²³¹ Lepre, *Antonio gramsci e la questione del potere*, 51.

²³² A. Stam, *Honderd jaar wereldgeschiedenis*, 195

²³³ Morgan, *Italian Fascism*, 30 – 31.

²³⁴ Lepre, *Antonio Gramsci e la questione del potere*, 51.

oktober 1922 naar Rome te marcheren.²³⁵ Aan *Il Biennio Rosso* kwam definitief een einde. Inmiddels was 50% van de leden van de *Partito Nazionale Fascista* (PNF) fabrieks- of landarbeider.²³⁶ Ze kozen om praktische redenen voor de contrarevolutie.²³⁷ In Spanje greep het leger in. In Italië grepen de fascistenaan de macht nadat een significant deel van de arbeiders naar hen was overgelopen.²³⁸

Een deel van de revolutionaire PSI-aanhang trad in de voetsporen van de Russische Bolsjewieken. Begin 1921 verenigden deze revolutionaire kern zich in de *Partito Comunista Italiano* (PCI). Gramsci was de ideoloog die verantwoordelijk was voor de Italiaanse variant van het communisme.²³⁹ De PSI, PCI, GCL en USI werden door Mussolini verboden, terwijl ze stonden te dringen voor de deur van de *Derde Internationale* in Moskou om lid te mogen worden. Ondertussen stortte het revolutionaire elan als een plumpudding in elkaar.²⁴⁰

Met twee linkse boegbeelden liep het slecht af. De communist Gramsci en de socialist Giacomo Matteotti waren de laatsten die in het Italiaanse parlement het gewelddadige beleid van Mussolini aan de kaak durfden te stellen. Gramsci werd in 1924 gevangengezet. Net daarvoor was Matteotti beestachtig vermoord door de fascistenaan. Door Gramsci's gevangenisstraf kreeg hij de kans om zijn ideologische nalatenschap te schrijven voordat hij achter de tralies stierf. Mussolini had intussen zonder enige scrupules de totalitaire staat doorgedrukt in 1924.

III.4. Resumé mobilisatie en leiderschap Italië

De periode 1919 – 1920 leek een aanzet te zijn tot een serieuze revolutie. De pogingen van de Italiaanse regering om in dialoog te treden met de reformistische socialistenaan leidde niet tot een toenadering tussen het proletariaat en de regering. De dialoog veroorzaakte tweespalt binnen de socialistische gelederen. Het uiteendrijven van reformisten en revolutionairen verminderde het revolutionaire klimaat niet. De *relatie tussen staat en volk* bleef verstoord.

---

²³⁵ Neville, *Mussolini*, 76.

²³⁶ H. Kwon, 'Associations, Civic Norms and Democracy: Revisiting the Italian Case', *Theory and Society* 33 (2004) 2, 135 – 166, 149.

²³⁷ Morgan, *Italian Fascism* 63.

²³⁸ Woller, *Geschiede Italiens im 20. Jahrhundert*, 89 – 91.

²³⁹ Neville, *Mussolini*, 102.

²⁴⁰ Spriano, *The Occupation of the Factories*, 122.

Net als voor Spanje is de beschreven situatie van na de Eerste Wereldoorlog gelijk aan het vooroorlogse beeld.

Wat de variabelen binnen de dimensie *relatie* betreft, waren de zaken in Italië gecompliceerder dan in Spanje. De verdeeldheid binnen de rivaliserende groepen bleef bestaan. De regering wilde nog steeds een dialoog aangaan met de reformistische socialistische leiding. De grootindustriëlen, grootgrondbezitters en bourgeoisie keerden zich daardoor steeds meer af van dit beleid. Opvallend is dat de uit de vooroorlogse concurrentie voortkomende dynamiek tussen de knokploegen en het leger, bijzonder effectief bleek te zijn. Dat waren de grootindustriëlen, grootgrondbezitters en bourgeoisie na de oorlog niet vergeten. Het samensmelten van die knokploegen en de gedemobiliseerde soldaten was een ultieme symbiose. Deze *arditi* waren vanaf dit moment de gewenste coalitiegenoten van de behoudende krachten. Ze zouden een bepalende rol gaan spelen in de naoorlogse jaren.

In tabel 5 is de dimensie *mobilisatie* weergegeven. Bij aanvang van de mobilisatie bleek de breuk tussen de reformistische leiding en de overgrote meerderheid van de revolutionairen geen rol te spelen, omdat aantoonbaar is dat de revolutionairen in staat waren om hun aanhang via *netwerken binnen gemeenschappen* te bereiken. Ook is aantoonbaar dat *koppeling van doelen en belangen* via de inzet van *aansprekende leuzen* positief uitwerkte op de mobilisering, want het hele land lag plat of was in beroering. Om die reden worden deze variabelen bij de oppositie met **1** aangemerkt.

Ook bij de behoudende krachten was een splitsing ontstaan tussen de regering enerzijds en haar aanhang, de grootindustriëlen, de conservatieve en reactionaire elite en de bourgeoisie, anderzijds. De doelen en belangen liepen uiteen: de regering wilde de vakbonden beslissingsbevoegdheid geven binnen het bestuur van de grote bedrijven. Dat druiste volledig in tegen de belangen van haar natuurlijke aanhang. De conservatieve en reactionaire groepen werden steeds eensgezinder in de wil tot het verdedigen van 'lijf en goed'. Ze vonden nieuwe bondgenoten in de *arditi*. Aantoonbaar is dat het gebruik van *netwerken binnen gemeenschappen* door de dissidenten binnen de behoudende krachten een positieve uitwerking had. In de tabel is dat met **1** aangegeven. De variabele *koppeling van doelen en belangen* lijkt een lastige kwestie te zijn. Duidelijk is in ieder geval dat de ideeën over bezit macht tussen de regering en haar natuurlijke aanhang niet synchroon liepen. Binnen de behoudende krachten was de regering een minderheid; ze stond met haar opvattingen alleen in het maatschappelijke rumoer: haar natuurlijke aanhang wenste een andere uitkomst. Die eist

het hersteld van de orde. Om die reden is deze variabele eveneens met **1** gewaardeerd. Eenzelfde redenering geldt voor de waardering van de variabele *aansprekende leuzen*. Met deze uitkomst is er sprake van een patstelling tussen de oppositie en de behoudende krachten: beiden traden los van hun leiders kordaat op binnen de dimensie *mobilisatie*. Het leek of de revolutie nog alle kanten op kan. Maar gelijktijdig met deze dimensie speelde de variabele *leiderschap* een rol die een enorme weerslag zal hebben.

Tabel 5: Score variabelen binnen de dimensie mobilisatie in Italië na de Eerste Wereldoorlog

VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE MOBILISATIE BIJ DE:	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Netwerken binnen gemeenschappen	1	1
Koppeling van doelen en belangen	1	1
Aansprekende leuzen	1	1
RESULTAAT dimensie MOBILISATIE	100 positief	100% positief

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

Binnen de dimensie *leiderschap* worden door de politieke ontwikkelingen zowel de reformisten binnen de oppositie als de regering binnen de groep van behoudende krachten naar de marge geduwd. De dissidenten binnen beide groepen werden nu bepalend voor de wendingen in de strijd om de macht. Hoewel bij de dissidente oppositie *krachtig leiderschap* lokaal aantoonbaar is omdat in de meeste industriële gebieden en de grote *latifundia* de revolutionairen de plak zwaaien, was er landelijk geen sprake van *krachtig leiderschap*. Deze groepen werden door geen enkele invloedrijke groep of persoon aaneengesmeed. De verwarring werd nog groter door de concrete wetsvoorstellen van de regering: dat had een verlamme uitwerking. Deze ondergraven de variabelen *ideologie* en *draaiboek*. Uiteindelijk is het voor het overgrote deel van het proletariaat volstrekt onduidelijk wie en welke *ideologie* te volgen en welk *draaiboek*. Om die reden zijn al deze variabelen bij de oppositie met **0** aangemerkt.

De behoudende krachten daarentegen scoren in alle opzichten positief, dus ook op de variabele *krachtig leiderschap*. Dat is toe te schrijven aan Mussolini. In de variabele *geordend leiden* speelden groeperingen zoals *fasci di combattimento*, de *arditi* en dergelijke een doorslaggevende rol. Wat de variabelen *ideologie* en *draaiboek* betreft, wist Mussolini, met

zijn revolutionair-socialistische retoriek, de massa zodanig te bespelen dat hij de ‘rode’ revolutie heeft gekaapt van de socialisten en deze heeft getransformeerd in een ‘bruine’ (contra-) revolutie. In tabel 6 is te zien dat alle variabelen bij de behoudende krachten met **1** zijn gemarkeerd.

Tabel 6: Score variabelen binnen de dimensie leiderschap in Italië na de Eerste Wereldoorlog

<i>VARIABLEN BINNEN DE DIMENSIE LEIDERSCHAP BIJ DE:</i>	OPPOSITIE	BEHOUDENDE KRACHTEN
Krachtig leiderschap	0	1
Geordend leiden	0	1
Ideologie	0	1
Draaiboek	0	1
RESULTAAT <i>dimensie LEIDERSCHAP</i>	100% neg	100% pos

0 = niet aantoonbaar positieve uitwerking, **1** = wel aantoonbaar positieve uitwerking

De tabellen bevestigen dat de revolutie in Italië, anders dan in Spanje, een goede start maakte. De kansen bij beide groepen leken binnen de dimensie *mobilisatie* ogenschijnlijk nog in evenwicht, maar deze dimensie is onlosmakelijk verbonden met de dimensie *leiderschap* en juist die speelde een doorslaggevende rol: de behoudende krachten kregen het volledige overwicht.

“Linkse mannen met hun grote mond: ze hebben bij zoveel gelegenheden verzuimd, er zijn zoveel krachtmetingen geweest (...), waarin een kleine Trotski of een provinciale Catilina, met een beetje goede wil en met een handvol mannen en een paar gewerschoten, de macht hadden kunnen grijpen zonder dat het aanstoot zou opleveren (...).”

Carzio Malaparte

(eigen vertaling)

EINDCONCLUSIE

De opzet van dit onderzoek is na te gaan hoe en waarom de ‘rode’ revoluties in Spanje en Italië mislukten en waarom de ‘bruine’ contrarevoluties in die landen wel succes hadden. De vraag is ontstaan vanuit de behoefte om de Spaanse historiografie nader te betrekken bij die van Europa. Met dat doel is *El Trienio Bolchevique* afgezet tegen *Il Biennio Rosso*. Met behulp van een op de theorieën van Goldstone gebaseerd analysemodel is onderzocht welke invloed de dimensies *relatie*, *mobilisatie* en *leiderschap* en daaronder vallende variabelen hebben uitgeoefend op het al dan niet welslagen van die revoluties. Gebruik is gemaakt van proces tracing. De verschillen tussen beide landen zijn in een Millian comparison zichtbaar geworden. Gebleken is dat de *relatie tussen staat en volk* zowel in Spanje als in Italië verstoord was. Daaruit ontwikkelde zich in die landen voor de Eerste Wereldoorlog een revolutionair klimaat. Een eerste culminatie van die ontwikkelingen vond plaats in 1909 in Spanje en in 1914 in Italië. In Spanje beperkte de revolte zich tot de Catalaanstalige gebieden. In Italië verspreidde de rebellie zich over het midden en het noorden.

De Eerste Wereldoorlog dekte het revolutionaire klimaat tijdelijk toe, maar na de oorlog bleek er weinig veranderd te zijn. In beide landen brak een revolutie uit. In Spanje was compromisvorming tussen de opposanten onderling en tussen de opposanten en behoudende krachten uitgesloten. In Italië zochten moderate delen van de oppositie en de behoudende krachten wel naar een compromis. Deze pogingen veranderden niets aan het Italiaanse revolutionaire klimaat. Als gevolg van het verschil in de attitude van de betrokken partijen in beide landen kregen de revoluties een ander karakter. Dat uitte zich in de wijze van het initiëren en het neerslaan van de revoluties. Via een analyse die gebaseerd is op de dimensies *relatie*, *mobilisatie* en *leiderschap* is bij de oppositie en de behoudende krachten in beide landen onderzocht welke variabelen uit die dimensies een aantoonbare rol hebben gespeeld bij het ontketenen en dempen van die revoluties.

In Spanje ontbrak het binnen de dimensie *relatie* bij de opposanten voor en na de eerste wereldoorlog aan een *werkbare onderlinge relatie*. Er was geen sprake van *coalitievorming* onder de opposanten en een *wijziging in coalitie* was niet aan de orde. Het illustreert de zwakte van de Spaanse oppositie. De immobiliteit binnen de opposanten werd veroorzaakt door verschillen in ideologie en strijdmethoden. De socialisten en separatisten waren gematigd. Ze handelden binnen de wettelijke kaders van protest, terwijl de anarchisten gebruik maakten van terroristische middelen. Deze tegenstelling werd aangewakkerd door de

behoudende krachten. Die hadden wel een *werkbare onderlinge relatie*. Ook was er bij hen sprake van *coalitievorming* en vond er geen *wijziging in coalitie* plaats. Dit hing samen met de traditionele waarden en belangen van de maatschappelijke bovenlagen. Zij hadden een ijzersterke positie. Weifelaars kregen geen invloed. Bezien vanuit deze dimensie hadden de opposanten geen enkele kans op een succesvolle revolutie.

In Italië lag de situatie voor de oppositie binnen de dimensie *relatie* gunstiger. De breuk tussen de reformistische leiding van de socialisten, een minderheid, en de overweldigende meerderheid van revolutionaire socialisten, die zich al voor de Eerste Wereldoorlog aftekende, speelde geen rol. Die breuk veroorzaakte een *wijziging in coalitie*, maar dat werkte positief uit voor de dissidente opposanten. De revolutionaire gelederen werden erdoor gesloten en de dissidente meerderheid werd niet meer gehinderd door een gematigde leiding. Ook de behoudende krachten vormden een blok. Ook hier vond voor de oorlog een breuk en daarmee een *wijziging in coalitie* plaats tussen de regering en haar conservatieve, reactionaire en bourgeois-aanhang. Deze breuk betekende een grotere slagkracht voor de dissidente behoudende krachten: ze werden niet meer belemmerd door nuanceringen van regeringszijde. Daardoor konden de dissidente krachten het initiatief nemen bij het neerslaan van de revolutie. Om geen gezagsverlies te lijden kon de regering niet anders dan meedoen aan de repressie.

De Spaanse opposanten konden zich vanwege de geconstateerde problemen binnen de dimensie *mobilisatie* niet ontplooien. Door hun verdeeldheid waren ze niet in staat om de *netwerken binnen gemeenschappen* met elkaar te verbinden. Daarom – en wegens ideologische verschillen en verschil in regionale invloed – was het voor de opposenten onmogelijk om gezamenlijk tot een *koppeling van doelen en belangen* te komen. Dat uitte zich in *niet-aansprekende leuzen*. De situatie bij de behoudende krachten was van een andere aard. Ook binnen deze dimensie domineerden de behoudende krachten het speelveld volledig: ze wisten gebruik te maken van *netwerken binnen gemeenschappen*, slaagden erin om *doelen en belangen* te koppelen en wisten deze om te zetten in *aansprekende leuzen*. De positie van deze krachten werd hiermee verder verstevigd.

In Italië verliepen de ontwikkelingen binnen de dimensie *mobilisatie* in het verlengde van die binnen de dimensie *relatie*. Dankzij de breuk binnen de oppositie verbonden de dissidenten adequaat hun *netwerken binnen gemeenschappen*. Ze wisten ook een *koppeling tussen doelen en belangen* aan te brengen. Wel trad de gedurende de ontplooiing van de

dimensie *mobilisatie* enige verwarring op. Het doel, een sociaal rechtvaardigere staat met andere bezitsverhoudingen, werd uitgevent met *aansprekende leuzen*. De behoudende krachten stonden er, na hun breuk met de regering, analoog voor. Bij hen is aantoonbaar dat ze gebruik maakten van *netwerken binnen gemeenschappen*. Ook zij wisten een *koppeling tussen doelen en belangen* aan te brengen die ze verkondigden met *aansprekende leuzen*.

Bij de Spaanse opposanten waren wat de dimensie *leiderschap* betreft de variabelen *kracht van leiderschap*, *geordend leiden* en *draaiboek* zwak ontwikkeld. Door de sterke onderlinge contrasten was er geen sprake van een overkoepelende ideologie waarin de massa zich kon vinden. Bij de behoudende krachten waren de vier variabelen wel vertegenwoordigd. Ze waren gebaseerd op de traditionele waarden en belangen van de elite. De behoudende krachten waren hierdoor oppermachtig. De revolutie in Spanje was per definitie al vanaf het begin gedoemd om te mislukken, omdat binnen de dimensie *relatie* de opposenten niet tot een werkbare relatie kwamen. De definitieve nekslag werd binnen de dimensie *mobilisatie* toegebracht. Daarna kon de dimensie *leiderschap* met geen mogelijkheid nog iets veranderen aan het feit dat *El Trienio Bolchevique* was mislukt. De revolutie bleek slechts een regionaal en anarchistisch fenomeen te zijn. Feitelijk was *El Trienio Bolchevique* geen bolsjewistische revolutie, maar een regionale revolte.

In Italië was dat anders. De situatie daar kende nuances die een overwinning van de ene of de andere partij niet voorspelbaar maakten. Binnen de eerste twee dimensies waren de variabelen, zowel bij dissidente oppositie als bij de dissidente behoudende krachten, goed ontwikkeld. Binnen de dimensie *leiderschap* begonnen de kansen echter uiteen te lopen in het voordeel van de behoudende krachten. Mussolini toonde met zijn charisma en het intimiderende optreden van zijn fascistische keurskorps *krachtig leiderschap*. Het *geordend leiden* van de massa was een samenspel tussen hem en zijn zwarte keurkorps. Samen met een aansprekende *ideologie* wist hij de aanhang van de oppositie deels voor zich te winnen. De sociale eisen van de fascistische beweging sloten aan bij de wensen van veel revolutionaire socialisten. Dit samenspel van handelingen, politieke ideeën, retoriek en intimidatie vormde het *draaiboek*, dat afgesloten werd met de beruchte Mars op Rome in 1922. De dissidente behoudende krachten hadden hun tegenstanders weggespeeld en de regering vleugellam gemaakt.

Het verschil tussen Spanje en Italië was dat de Spaanse behoudende krachten de volledige regie hadden over het bespelen van de oppositie. Dat wat nog restte aan verzet van

de anarchisten, werd geëlimineerd met de staatsgreep van 1923 van Primo de Rivera. Daarmee keerde de sociale rust terug. Primo de Rivera nam delen van het sociale programma van de Italiaanse fascistten over. Het realiteitsbesef was aanwezig dat er op het sociale vlak wat moest veranderen. Feitelijk vond er, geheel in de Spaanse traditie, de zoveelste *pronunciamento* plaats.

In Italië was er geen sprake van een staatsgreep door legerleiders. Daar ging het eerder om een contrarevolutie van behoudende krachten buiten de regering en het leger om. Een contrarevolutie die kenmerken had van een sociale revolutie en geleid werd door een charismatisch revolutionair. Het lukte Mussolini om binnen de dimensie *leaderschap* de sociale revolutie te kapen van de socialistten. *Il Biennio Rosso* werd een ‘bruine’, of om in termen van de kledij van Mussolini’s keurkorps te blijven, een ‘zwarte’ revolutie. De kringen waarbinnen Mussolini was geëvolueerd tot charismatisch revolutionair leider hadden het nakijken.

Inzake de fysionomie van het geweld en door wie dat geëntameerd werd, zijn er verschillen waargenomen. In Spanje stond het fenomeen *pistoleros* centraal. Moorden en vergelding over en weer zette de toon. Het staatsgeweld werd binnen het wettelijk kader van die staat gehanteerd onder het voorwendsel van de handhaving van de openbare orde die door oproerlingen verstoord werd. Vooral de arbeiders waren het slachtoffer. De landbezettingen en het daarbij gebruikte geweld trof de elite. Aan dat fenomeen werd door de behoudende krachten de ongegronde term *El Trienio Bolchevique* gekoppeld om aan te geven dat de instituties net als in Rusland serieus bedreigd werden. De terminologie was bedoeld om de gematigde inwoners van het land schrik aan te jagen. De term dekte de lading evenwel niet.

In Italië was de fysionomie van het geweld anders. De gewelddadigheden begonnen met knokpartijen tijdens de bedrijfsbezettingen en landbezettingen. Het geweld was gericht tegen de eigenaren van bedrijven en landgoederen. Arbeiders en landarbeiders die trouw bleven aan hun werkgevers, werden afgetuigd. Bij de voedselrellen gebruikten de muitende arbeiders eveneens geweld. De staat hield zich hierbij afzijdig uit angst om een tweede ‘Ancona’ te veroorzaken. Deze houding had de inzet van Mussolini’s knokploegen tot gevolg. Door intimidatie en moord kregen ze het oproerige proletariaat onder controle. Dit onder het voorwendsel datgene te doen wat de overheid naliet, namelijk de orde herstellen. Hierbij vielen er voornamelijk doden onder het protesterende volk en overheidsdienaren die op het verkeerde moment en op de verkeerde plaats aanwezig waren. Dat de oproerige periode *Il*

Biennio Rosso werd gemunt, dekte de lading. Het waren de jaren van arbeiderszelfbestuur of pogingen daartoe, wat geïllustreerd werd met een rijkelijk vertoon van rode vlaggen. Deze theatrale manifestatie van arbeidersverzet verontrustte de bezittende klasse.

De dimensies en variabelen die gefilterd zijn uit de theorieën van Goldstone bieden goede aanknopingspunten om zicht te krijgen op de procesmatige ontwikkelingen die de olie en de smering zijn voor het starten, het ontplooiën en afronden van een revolutionaire gebeurtenis. Die ontwikkelingen zijn deels diffuus, somtijds losjes en bijwijlen innig met elkaar verweven. Met behulp van process tracing zijn de verbindingen die tussen de mechanismen via de genoemde dimensies en variabelen uit de onderzoeksopzet in deze casus opgespoord. Via een Millian comparison is inzichtelijk geworden hoe deze bijgedragen hebben aan het mislukken van de revoluties en het slagen van de contrarevoluties in beide landen. Beide hebben ondanks de procesmatige verschillen geleid tot een identieke uitkomst want de ‘rode’ revoluties zijn mislukt en ze kregen beide een ‘bruin’ vervolg. Process tracing laat ook zien hoe in beide landen de dimensies en de variabelen elkaar beïnvloeden, versterken of juist afzwakken. Dat hangt af van de dominantie van die dimensies en variabelen in de onderzochte contexten.

Het vertoog roept de vraag op hoe dergelijke processen in de tegenwoordige tijd zouden kunnen verlopen. Hoewel process tracing er verwant aan is, kan aan deze casus niet zondermeer een nomothetische werking worden toegekend. Daarvoor dienen meerdere casussen onderzocht te worden via een *Boolean comparison*.²⁴¹ Maar ook al speelt in het huidige tijdperk een andere vorm en mate van misnoegen bij delen van de bevolking dan de misère rond het jaar 1900, dat misnoegen wordt wel gebruikt door groepen die baat denken te hebben bij het destabiliseren van de huidige staatkundige context. Facebook en WhatsApps zijn de middelen om ideeën te verbreiden via netwerken. Dat kan mogelijk een basis zijn voor een verstoorde *relatie tussen staat en volk*. Dat kan in combinatie met nu nog onbekende situaties en verschijnselen leiden tot een verdere polarisatie en vervolgens het ontstaan van een revolutionair klimaat. Een klimaat waarin de sociale kwestie een rol zal spelen maar waar nationalisme, cultuurbotsingen en rassenhaat de boventoon kunnen voeren. Het mobiliseren van deze krachten kan, zo zijn de recente ervaringen, geïnitieerd worden door tegenstanders van bijvoorbeeld het Covid-19 beleid, losgeslagen voetbalsupporters ‘die de orde willen handhaven’, verwaarloosde veteranen en complotdenkers via de sociale media en het *dark*

---

²⁴¹ Lange, *Comparative-Historical Methods*, 50.

web. De bestorming 6 januari 2021 van het Capitool in Washington is daar een voorbeeld van. De onwelvoeglijke rol van Donald Trump maakte duidelijk dat een daadwerkelijk goede leiding een andere afloop had kunnen bewerkstelligen. Daarmee is overigens niet gezegd dat de bestorming een reële kans van slagen had: te bevroeden is dat ook de tegenkrachten uit de gevestigde orde en principiële tegenstanders zich zouden mobiliseren.

BIJLAGE 1: ANALYSEMODEL

Het analysemodel is gebaseerd op de theorieën van Goldstone met betrekking tot een revolutionair traject. Uit zijn theorieën zijn de volgende drie dimensies gefilterd die elk drie of vier variabelen herbergen die een rol spelen bij het in beweging zetten van een revolutie en de begeleiding van die revolutie naar het gewenste einddoel.

1. VARIABELEN BINNEN DE DIMENSIE RELATIE:

- *Werkbare onderlinge relatie.*
- *Coalitievorming.*
- *Wijziging in coalitie.*

2. VARIABELEN BINNEN DE DIMENSIE MOBILISATIE:

- *Netwerken binnen gemeenschappen.*
- *Koppeling van doelen en belangen.*
- *Aansprekende leuzen.*

3. VARIABELE BINNEN DE DIMENSIE LEIDERSCHAP:

- *Kracht van leiderschap.*
- *Geordend leiden.*
- *Ideologie.*
- *Draaiboek.*

BIJLAGE 2: AFKORTINGEN EN BEGRIPPEN*AFKORTINGEN*

CNT: Confederación Nacional del Trabajo.

CGL: Confederazione Generale del Lavoro

FRE – AIT: Federación Española de la Asociación Internacional de Trabajadores.

FTRE: Federación de Trabajadores de la Region Española

PCI: Partito Comunista Italiano

PCE: Partido Comunista España

POI: Partito Operaio Italiano

PRI: Partito Repubblicano Italiano

PSI: Partito Socialista Italiano

PRR: Partido Republicano Radical

PSOE: Partido Socialista Obrero España

UGT: Unión General de Trabajadores

USI: Unione Sindacale Italiana

BEGRIPPEN

Arditi: Stoottroepen van het Italiaanse leger. Een elite eenheid die door de vijand werd gevreesd.

Avanti: ‘Voorwaarts’. Italiaans socialistisch dagblad dat verbonden was aan de PSI. Opgericht in 1896.

Bloque de Isquierdas: ‘Het Linkse Blok’. Links nationalistische beweging.

Briggantaggio: Groepen rondtrekkende criminelen die in hun levensonderhoud voorzagen met behulp van overvallen, bedreigingen, afpersingen, moord en dergelijke.

Catalanistas: Cataanse nationalisten. Zie ook Lliga Regionlista Catalanista.

Escuela Moderna: In 1901 opgericht door de anarchist Francisco Ferrer y Guardia. Onderricht gebaseerd op atheïstische uitgangspunten

Futuristi: Een Italiaanse kunststroming die uit het kubisme is voortgekomen. De stroming stond in het teken van snelheid, moderne technieken, energie en agressie. Filippo Marinetti was de initiator.

Jóvenos Barbaricos: Gewelddadige jongerenorganisatie die innig verbonden was met de Lerrouxisten en de PRR.

Juntas de Defensa: Opgericht door een groep militairen om druk uit te oefenen op de burgerlijke autoriteiten.

Lerrouxisten: Aanhangers en volgelingen van Alejandro Lerroux die zich verenigden in een partij onder de naam PRR. Zie de lijst met afkortingen.

Lliga Regionlista Catalanista: Conservatieve Catalaans-nationalistische beweging die streefde naar een grotere autonomie voor Catalonie.

L'Ordine Nuovo: 'Nieuwe Orde'. Italiaans socialistisch en later communistisch tijdschrift. Opgericht in 1919 door Antonio Gramsci, e.a.

Noncuranza: Zorgeloosheid; een te coulante houding.

Obrera Solidaridad: Anarchistisch Spaans periodiek.

Pistolero: Huurmoordenaar in dienst van zowel de anarchisten en reactionaire kringen.

Pronunciamento: Staatsgreep door militairen om een wending te forceren in de politieke richting van de regering.

Quadristi: Een fascistische paramilitaire organisatie ten tijde van Mussolini bestaande uit ontevreden ex-soldaten. Ze werden ook wel 'zwarthemden' genoemd'.

Risorgimento: De periode van een making van Italië dat ik 1870 werd bereikt.

Unión Patriótica: Fascistische partij, opgericht door Primo di Rivera.

Sindicato Libre: Reactionaire bond georganiseerd door conservatieve ambtenaren en legerofficieren.

Somaten: Anti-bolsjewistische knokploegen die gedirigeerd werden door reactionaire militairen.

Syndicalisten: Lieden die een politieke en economische ideologie aanhangen met als doel om de industrie, de productiemiddelen en de regering onder controle van de vakbonden te brengen.

LITERATUURLIJST EN AUDIOVISUELE BRONNEN

LITERATUUR

Arendt, H., *On Revolution* (New York 2006).

Arendt, H., *On Violence* (New York 1970).

Berg-Schlosser, J., J. Mitchel, *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919 – 1939. Comparative Analyses* (Londen 2002).

Berman, S., ‘Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic’, *World Politics* 49 (1997) 3, 425 – 428.

Bernecker, W.L., *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert* (München 2010).

Brenan, G., *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Civil War* (Cambridge 1974).

Daimond, J., *Omwentelingen. Hoe staten omgaan met crisis en verandering*, vertaling R. Neugarten 1° dr. Amsterdam 2019.

Davis, J.C., ‘Toward a Theory of Revolution’, *American Sociological Review* 27 (1962) 1, 5 -19.

Diaz del Moral, J., *Historia de las agitaciones Campesinas Andaluzas. Anecedantes para un reforma agrarian* (Madrid 1973).

Duggan, Chr., *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796* (Londen 2008).

Esdaile, Ch.J., *Spain in the Liberal Age. From Constitution to Civil War, 1808 – 1939* (Malden Mass. 2000).

Glenn, J.K., ‘Competitions challengers and contested outcomes to state breakdown: The Velvet Revolution in Czechoslovakia (1999) 78, 187 – 212.

Goldstone, J.A., ‘Toward a fourth Generation of Revolutionary Theorie’, *Annual Review of Political Theory* 4, 139 – 187.

Gramsci, A., *Klassenstrijd en fascisme. Kroniek en analyse van de opkomst van het fascisme*, vertaling, inleiding, samenstelling en register R. Dohmen, Odijk, 1979, 1^e dr. 1974.

Haffner, S., *Die Deutsche Revolution 1918/19* (Berlijn 2015).

Hartmans, R., 'Benito Mussolini (1883 – 1945). Vader van het fascisme', *Histories nieuwsblad* (2015) 4.

Hesling, W., 'The Past as History: the narrative Structure of historical Films', *European Journal of Cultural Studies*, 4 (2001) 2, 189 – 205.

Heywood, A., *Political Ideologies. An Introduction* (New York 2012).

Heywood, P., *Marxism and the failure of organized Socialism in Spain, 1879 – 1936* (Cambridge, New York 2002).

Kaelble, H., 'Europäische Geschichte aus westeuropäischer Sicht?', *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, (2010), 105 – 109.

Kwon, H., 'Associations, Civic Norms and Democracy: Revisiting the Italian Case', *Theory and Society* 33 (2004) 2, 135 – 166.

Lange, M., *Comparative-Historical Methods* (Los Angeles/Londen/New Delhi 2013).

Lenstra, R., *Anarchisme en syndicalisme in Spanje* (Soesterberg 2008).

Lepre, A., *Antonio Gramsci e la questione del potere (1919 – 1920)* Turijn 1954).

Levi, M., *Consent, Dissent, and Patriotism* (Cambridge, New York, Melbourne 1997).

Loon, H., van, *Afrekening met een mythe? Een analyse in de 21^e eeuw van de authenticiteit van de film Novecento uit de ideologische 20^e eeuw*, (afstudeerscriptie), Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht, 2015.

Lyttleton, A., *The Seizure of Power. Fascism in Italy, 1919 – 1920* (New York 2004).

Merridale, C., *Lenin in de trein. De reis naar de revolutie* (Amsterdam 2016).

Meyer, D.S., S. Staggenborg, 'Movements, counter movements, and the structure of political opportunity', *American Journal of Sociology* (1996) 101, 1628 – 1693.

Mitchell, D., *De Spaanse burgeroorlog. Ooggetuigen spreken na de dood van Franco*, zonder vertaler (Weesp1986).

Morgan, Ph., *Italian Fascism, 1915 -1945, Second Edition* (Londen 2004).

Neville, P., *Mussolini*, vertaling R. Hartmans, 1^e dr. Amsterdam 2015.

Osta, J., van, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008).

Pekelder, J., J.F. Botermans, *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005).

Paige, J., *Agrarian Revolution. Social Movement and Export Agriculture in the Underdeveloped World* (New York, Londen 1975).

Skocpol, T., *States and Social Revolution: a Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge University Press 1979).

Spriano, P., *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, edited and translated by G.A. Williams, 1968 edition, Michigan 1975.

Stam, A., *Honderd jaar wereldgeschiedenis, 1870 – 1970* (Utrecht 1971).

White, H., ‘Historiophoty and Historiophoty’, *The American Historical Review*, 9 (1988) 5, 1193 – 1199.

Wielinga, M., ‘De mouterijen in het Franse leger in 1917’, <https://www.ssew.nl/muiterijen-franse-leger-1917>, geraadpleegd op 19 mei 2021.

Woller, H., *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert* (München 2010).

AUDIOVISUELE BRONNEN

Bertolucci, B., (regisseur), ‘*Novecento*’, gerestaureerde integrale versie (1976) DVD, Lumiere Home Entertainment.

Torre, D., de la, (regisseur), ‘*La sombra de la rey*’, (2018) Netflix.